

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARDA ƏMƏK BAZARININ
FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüseynli Aytac İlham

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARDA ƏMƏK BAZARININ
FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: Əməyin iqtisadiyyatı

Qrup: 96

Magistrant:
Hüseynli Aytac İlham qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n., dos. Əliyev Müşrəvan Əli

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab
qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən, Aytac Hüseynli İlham and içirəm ki, “İşğaldan azad olunmuş rayonlarda əmək bazarının formalaşması və inkişaf problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

“İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ RAYONLARDA ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Əmək bazarının vəziyyəti və əhalinin məşğulluğu problemləri mövcud əmək potensialının qorunması, artırılması və səmərəli istifadəsi ehtiyacı ilə üzləşən ölkə iqtisadiyyatı üçün son dərəcə aktualdır.

Tədqiqatın məqsədi: Müasir əmək bazarının siyasi və iqtisadi mahiyyətini öyrənmək və əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əsaslandırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün bir sıra vəzifələrin həlli tələb olunur:

- “əmək bazarı” kateqoriyasının siyasi və iqtisadi mahiyyətini və onun fəaliyyət mexanizminin məzmununu nəzərdən keçirmək;

- daxili əmək bazarının fəaliyyət xüsusiyyətlərini və onun seqmentasiyası və işçi qüvvəsinin strukturunda mövcud tendensiyaları öyrənmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatda induksiya, sintez, analiz, analogiya, anket sorğusu, müşahidə, elmi ekstrapolyasiya, sistemləşdirmə və s. üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasını müasir psixoloji tədqiqatın əsas prinsipləri təşkil etmişdir: determinizm prinsipi, ardıcılıq prinsipi, inkişaf prinsipi, adaptiv və qeyri-adaptivlik prinsipinin birləşməsi prinsipi. insan inkişafının şərti kimi fəaliyyət növləri, sosiallaşma prosesinin əsası kimi insan fəaliyyətinin psixoloji mahiyyətini açan nəzəri müddəalar istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyətləri nəzəri material çatışmazlığı, bununla yanaşı yetərli informasiya bazasının olmamağı və sairidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Müəyyən edilmişdir ki, müəssisənin müstəsna olaraq institusional və ya klassik konsepsiya çərçivəsində nəzərdən keçirilməsi təsərrüfat subyektinin iqtisadi təhlükəsizliyi haqqında hərtərəfli təsəvvür formalaşdırmağa imkan vermir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın nəticələri və tövsiyələri insan resurslarının idarə edilməsi siyasətlərini, məşğulluğun artırılmasına yönəlmiş layihələri, eləcə də əmək bazarında işçi axınının idarə edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətləri formalaşdırmaq üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, əmək potensialı

PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LABOR MARKET IN THE LIBERATED REGIONS

SUMMARY

The actuality of the subject: The state of the labor market and employment problems are extremely relevant for the country's economy, which needs to protect, increase and effectively use existing labor potential.

Purpose and tasks of the research: to study the political and economic nature of the modern labor market and to substantiate the directions for improving the mechanism of employment regulation. To achieve this goal, a number of tasks are required:

- to consider the political and economic nature of the "labor market" category and the content of its mechanism of operation;

- to study the characteristics of the domestic labor market and its segmentation and current trends in the structure of the workforce.

Used research methods: The research includes induction, synthesis, analysis, analogy, questionnaire, observation, scientific extrapolation, systematization, etc. methods were used.

The information base of the research: The theoretical and methodological basis of the dissertation is the main principles of modern psychological research: the principle of determinism, the principle of consistency, the principle of development, the principle of combining the principles of adaptive and non-adaptive. Types of activities as a condition of human development, theoretical provisions revealing the psychological nature of human activity were used as the basis of the socialization process.

Restrictions of research: The limitations of the research are the lack of theoretical material, as well as the lack of sufficient information base, and so on.

The novelty and practical results of investigation: It has been determined that the examination of an enterprise exclusively within the framework of an institutional or classical concept does not allow to form a comprehensive picture of the economic security of the business entity.

Scientific-practical significance of results: The results of the research and the proposals may be used in the development of programs to manage labor resources, in the work to increase employment, as well as in measures to manage the flow of workers in enterprises.

Keywords: labor market, employment, labor potential

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR

Azərbaycan Respublikası

BMT

Birləşmiş Millətlər təşkilatı

ƏƏSM

Əmək və əhalinin sosial müdafiəsi

ARDSK

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. ƏMƏK BAZARI VƏ MƏŞĞULLUĞUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI	12
1.1. Ölkəmizdə əmək bazarı və məşğulluğun sosial-iqtisadi əsasları və mahiyyəti	12
1.2. Əmək bazarının inkişafına təsir edən əsas prinsiplər.....	16
1.3. Azərbaycan Respublikasının əmək bazarının xarici ölkələrlə müqayisəli təhlili.....	20
II FƏSİL. AZAD OLUNMUŞ TORPAQLARDA ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN HƏLLİ YOLLARI	28
2.1. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda əmək bazarı, əhalinin məşğulluq səviyyəsi və dinamikası.....	28
2.2. Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanın əmək bazarına təsir edən əsas amilləri	36
2.3. Əmək bazarının insan resurslarının idarə edilməsində rolu.....	43
III FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏMƏRƏLİ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİ ÖLKƏNİN DAVAMLİ İQTİSADI İNKİŞAFININ MÜHÜM AMİLİ KİMİ	47
3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyət sahələrində əhalinin işsizlik səviyyəsinin aşağı salınması və səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətləri.....	47
3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası. Yeni iş yerlərinin yaradılması və işçi qüvvəsinin cəlb olunması məsələləri	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	68
ƏLAVƏLƏR	73
Cədvəllərin siyahısı	83
Qrafiklərin sayı.....	83
Şəkillərin siyahısı	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Əhalinin məşğulluğu problemləri mövcud əmək potensialının qorunması, artırılması və səmərəli istifadəsi ehtiyacı ilə üzləşən ölkə iqtisadiyyatı üçün son dərəcə aktualdır. Bunsuz bazar islahatları yolu ilə daha da irəliləməsi və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində tam inteqrasiyası qeyri-mümkündür, burada ölkənin rəqabətqabiliyyətli olmasının həlledici şərti yüksək ixtisaslı, mobil işçi qüvvəsi istehsal nəticələrinə maraq göstərir və yüksək keyfiyyətli işçi qüvvəsidir.

Əmək bazarı və məşğulluq bazar münasibətləri sistemində xüsusi yer tutur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dolayı və birbaşa baş verən iqtisadi, sosial və demoqrafik hadisələrin əksəriyyəti əmək bazarında baş verən prosesləri əks etdirir. Müasir iqtisadiyyatın tərkib hissəsi kimi əmək bazarı təkrar istehsal sistemində mühüm rol oynayır. Məhz əmək bazarında əmək alınır və satılır, onun faydalılığı və sosial əhəmiyyəti qiymətləndirilir.

Əmək bazarı bu dövrə xas olan bütün xüsusiyyətlərlə formalaşma və inkişaf mərhələsindədir. Onun formalaşmasının davam edən prosesi iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq əmək və sosial münasibətləri sahəsinə yeni istiqamətləri tələb edir. Söhbət məşğulluğun strukturunda baş verəcək dəyişikliklərin əsas xarakteri, gizli olan işsizliyin əhəmiyyətli miqyası, iqtisadiyyatın qeyri-sektorda məşğulluğun nisbətən artması, işçi qüvvəsinin aşağı olan hərəkətliliyi və s. Hal-hazırda hakimiyyət orqanları arasında əmək və sosial münasibətlərinin həlli sahəsində vəzifələrin həcmnin müəyyən bir yenidən bölüşdürülməsi səbəbindən məşğulluğun dövlət idarəetmə sistemini də nəzərdən keçirmək lazımdır.

Effektiv və düşünülmüş əmək bazarı siyasətinin həyata keçirilməsi hələ də təcrübənin tələblərindən geri qalan bu sahədə əlavə tədqiqatların aparılmasını gündəmə gətirir. Məşğulluğun tənzimlənməsinin optimal forma və üsullarının seçilməsi, özəl və dövlət təşəbbüslərinin nisbəti, bu sahədə mərkəzləşdirmə və qeyri-mərkəzləşdirmə kimi konkret problemlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tövsiyələrin işlənilməsi üçün

ölkədə mövcud iqtisadi vəziyyətdə baş vermiş son dəyişiklikləri nəzərə almaqla əmək bazarının regional səviyyədə müəyyənləşdirilməsi təcrübəsini dərinlən öyrənmək lazımdır.

Beynəlxalq təcrübə, xüsusən də bazar iqtisadiyyatının inkişafı, Qərbl ölkələri ilə oxşar problemlərin genişliyini nəzərə almamaq ağılsızlıq olardı. Bu baxımdan dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, ümumiləşdirilməsi və təhlili (ölkənin tarixi, sosial, siyasi, mədəni ənənələri nəzərə alınmaqla) məsələləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Məşğulluğun və əmək bazarının müxtəlif məsələləri xarici və yerli alimlərin araşdırmalarında geniş yer tutmuşdur. Əmək bazarı nəzəriyyəsinin əsasını iqtisadi fikrin görkəmli nümayəndələrinin fundamental əsərləri təşkil edir -A. Smit, D.Rikardo, K.Marks, C.Keyns, A.Marşall və başqaları.Bu problem M.Fridman, P.Samuelsun, D.Qordon, C.Kornai, C.Saks, R. Ehrenberg, G. Standing, R. Layard və s.

Bununla belə, əksər hallarda bu əsərlərin müəllifləri diqqəti, ilk növbədə, məşğulluğun dinamikasının ümumi tendensiyalarına və onun tənzimlənməsi tədbirlərinə yönəldirlər. Əhalinin məşğulluğu və əmək bazarı ilə bağlı dərc olunan bütün müxtəlif materiallarla onların bir çox aspektləri xüsusi aydınlaşdırma və araşdırma tələb edir. Məşğulluğun və əmək bazarının nəzəri məsələləri mübahisəli olaraq qalır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Müasir əmək bazarının siyasi və iqtisadi mahiyyətini öyrənmək və əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əsaslandırmaqdır. Qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli tələb olunur:

- “əmək bazarı” kateqoriyasının siyasi və iqtisadi mahiyyətini və onun fəaliyyət mexanizminin məzmununu nəzərdən keçirmək;
- daxili əmək bazarının fəaliyyət xüsusiyyətlərini və onun segmentasiyası və işçi qüvvəsinin strukturunda mövcud tendensiyaları öyrənmək;
- müasir ölkədə işsizliyinin nəzəri aspektlərini və real praktik problemlərini araşdırmaq;
- səviyyəsini qiymətləndirmək üçün əsas metodoloji yanaşmaları təhlil etmək;

- nəzəri və empirik materiallar əsasında qeyri-formal məşğulluq məsələlərini araşdırmaq, onun əmək münasibətləri sferasına təsir dərəcəsini qiymətləndirmək;
- əhalinin məşğulluğunun dövlət tənzimlənməsi sisteminin təşkilati-iqtisadi əsaslarını nəzərdən keçirmək;
- regional səviyyədə məşğulluğun tənzimlənməsi siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın bazar iqtisadiyyatının müasir mərhələsində pensiya sistemi, habelə əhalinin məşğulluğu və əmək bazarıdır. Tədqiqatın predmetini bazar mexanizmlərindən istifadə nəzərə alınmaqla pensiya islahatının tərtib edilməsində və icra olunmasında iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində empirik, statistik, müqayisəli təhlil və sintez metodlarından geniş istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin informasiya bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, statistik məcmuələr və mətbu məlumatlar, “Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları, Dövlət Proqramları, iqtisadi nəzəriyyələr, Azərbaycan və dünyanın iqtisadçı alimlərinin əsərləridir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal hazırda Azərbaycanda və dünyada olan pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: aşağıdakılardır.

- “əmək bazarı” kateqoriyasının məzmunu siyasi və iqtisadi baxımdan aydınlaşdırılıb və konkretləşdirilib;
- əmək bazarının segmentləşdirilməsinin və işçi qüvvəsinin strukturunun xüsusiyyətləri, meyilləri və inkişaf qanunauyğunluqları aşkar edilmişdir;
- işsizliyin strukturunun və miqyasının müasir xüsusiyyətlərini üzə çıxarmışdır;
- iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərinə uyğun gələn qeyri-rəsmi sektor konsepsiyası işlənib hazırlanmışdır; orada mövcud olan məşğulluq növləri

vurğulanır; qeyri-rəsmi məşğulluğun mövqeyinin güclənməsinə səbəb olan amilləri müəyyən etdi;

- məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi sisteminin elementlərindən biri kimi məşğulluq xidmətinin işini tənzimləmək üçün təşkilati və iqtisadi tədbirlər kompleksi hazırlanmışdır.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəticələri və verilən tövsiyələr insan resurslarının idarə edilməsi siyasətlərinin formalaşdırılmasında, məşğulluğun artırılması üçün nəzərdə tutulan layihələrdə və iş yerində əmək axınına nəzarət tədbirlərinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

Aparılan tədqiqatların nəticələrinin nəzəri-praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, hazırlanmış müddəalar məşğulluğun və əmək bazarının sosial-iqtisadi mahiyyəti, onların tənzimlənməsi sisteminin məzmunu haqqında mövcud fikirləri tamamlayır.

Dissertasiya işində təklif olunan tövsiyələrin həyata keçirilməsi məşğulluq xidmətlərinin işini təkmilləşdirəcək və məşğulluq siyasətinin səmərəliliyini artıracaqdır.

I FƏSİL. ƏMƏK BAZARI VƏ MƏŞĞULLUĞUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Ölkəmizdə əmək bazarı və məşğulluğun sosial-iqtisadi əsasları və mahiyyəti

“Əmək bazarı” dediyimiz zaman ilk növbədə muzzdlu əməyin təklifi, düzəlmənin sferası, muzzlu işçi ilə iş verən arasında əməyin qiymətini və şəraitini müəyyən edən məcmusu nəzərdə tutulur. Tələb və təklifin, işçilərin mobilliyinin təmin edilməsi əmək bazarının başlıca vəzifələrindən biridir.

Ölkədə əmək bazarının formalaşması 90-cı illərin siyasi və iqtisadi transformasiyalarının nəticəsi idi. İlkin mərhələdə bu proses kortəbii şəkildə, qanunvericilik bazası və müvafiq institutlar olmadığından çoxsaylı sosial-iqtisadi problemlərə yol açıb. Onlardan ən kəskinləri kütləvi işsizlik, əmək haqlarının ödənilməsində gecikmələr və əhalinin gəlirlərinin və yaşayış səviyyəsinin fəlakətli şəkildə aşağı düşməsi, kölgə və cinayətkar məşğulluğun miqyasının artması, və s. İndiyədək sadalanan problemlərin bir çoxu öz həllini tapıb. Əmək bazarı “sivil” çərçivəni qəbul edir, əmək qanunvericiliyi təkmilləşdirilir, məşğulluğun müasir formaları inkişaf edir, işsizlik səviyyəsi azalır, əhalinin yaşayış səviyyəsi və keyfiyyəti yüksəlir.

Bununla belə, müasir əmək bazarı problemsiz deyil. Ölkə üzrə əmək bazarının problemlərindən aşağıdakılar ən aktual olanlardır (Abbasov C.R. 2005):

- əmək münasibətlərinin qurulması və əməkhaqqının müəyyən olunması üçün özünəməxsus mexanizmləri olan kütləvi qeyri-rəsmi iş yerlərinin mövcudluğu;
- iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun olmayan məşğulluq strukturu;
- əvvəlki problemin nəticəsi olaraq, əmək məhsuldarlığı aşağı olan iş yerlərinin əhəmiyyətli bir hissəsi var. Bu problemin digər səbəbi pis iş şəraitidir;
- gənclər arasında işsizliyin yüksək səviyyəsi və gənclərin əmək bazarında balanssızlıq;

- işəgötürən tərəfindən əmək qanunvericiliyinə əməl edilməməsi, qeyri-qənaətbəxş əmək şəraiti, əməkhaqqının aşağı müəyyən edilməsi, sosial təminatların olmaması və müxtəlif səbəblərdən yaranan həddindən artıq əmək dövrüyyəsi;

- əmək qanunvericiliyinin nisbi ciddiliyi, əmək bazarında sürətlə dəyişən vəziyyətə uyğunsuzluğu, habelə qanunların geniş şəkildə pozulması ilə özünü göstərən hüquq-mühafizə təcrübəsinin xüsusiyyətləri;

- işçilərin maraqlarını fəal şəkildə müdafiə edə bilməyən həmkarlar ittifaqı hərəkatının formalizmi;

- işçilərin böyük sayının aşağı hüquqi savadlılığı, habelə əmək bazarında aktiv davranış olmaması.

Yuxarıda göstərilən problemlər, eləcə də ölkə əmək bazarındakı bir sıra digər problemlər müəyyən etdi ki, hazırda həm dövlət orqanlarının nümayəndələri, həm də elmi işçilər tərəfindən səmərəli məşğulluq siyasətinin işlənib hazırlanmasına böyük diqqət yetirilir.

İqtisadiyyatın ümumi institusional rejiminin qorunub saxlanması şəraitində əvvəlki onillikdə aparılan siyasətin davam etdirilməsini nəzərdə tutur. İqtisadiyyatın modernləşdirilməsi olmadığı bir şəraitdə əmək bazarının modernləşdirilməsi çətin ki, real olsun. Bu ssenari iş yerlərinin mövcud strukturunun saxlanması və işçilərin kütləvi surətdə ixtisar olunması istiqamətində oriyentasiyanın saxlanması deməkdir.

Əmək bazarı institutları da nəzərə alınmaqla, bütün institusional sahədə qarşılıqlı əlaqədə struktur islahatlarının mərhələli şəkildə tətbiqini nəzərdə tutur. Bu ssenari o zaman reallaşa bilər ki, hərtərəfli iqtisadi islahatlar aparılsın. Bu həyata keçirilmişdir. Əmək bazarı çox mürəkkəb bir kateqoriyadır. Beynəlxalq təcrübədən aydındır ki, əmək bazarı xüsusi mülkiyyətə və demokratik dövlət institutlarına dayanan rəqabətli iqtisadiyyatdan ayrı mövcud ola bilməz. Totalitar dövlət üçün insan potensialından səmərəli və insanların şəxsi maraqlarına uyğun istifadə edilib-edilməməsi o qədər də önəmli deyil. Onun üçün başqa bir şey əhəmiyyətlidir. Belə şəraitdə azad əmək bazarına sadəcə ehtiyac yoxdur.

Əhalinin məşğulluğu məsələləri hazırda istənilən region üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Odur ki, sosial inkişaf proseslərinin regional xüsusiyyətləri dövlətin məşğulluq siyasətində öz əksini tapmalıdır. Bu, birinci növbədə, regionlarda sosial gərginliyin artmasının qarşısının alınmağına yönəlik dövlət tənzimləmə tədbirləri sisteminin müəyyən edilməsi deməkdir.

Əmək bazarı bazar iqtisadiyyatının ən mühüm elementi kimi “işçi qüvvəsi” məhsulunun normal təkrar istehsalını və effektiv istifadəsini təmin etmək məqsədilə nəzərdə tutulmuş ictimai münasibətlər sistemidir. Bu bazar sosial ehtiyacların strukturuna və mülkiyyət formalarına uyğun olaraq ondan istifadənin səmərəliliyi meyarı əsasında iqtisadiyyatın sahə və sektorları, fəaliyyət növləri və formaları üzrə əməyin bölgüsü və yenidən bölüşdürülməsi mexanizmi funksiyalarını yerinə yetirir. Əmək bazarına daxil olan əmək təklifi müxtəlif kateqoriyalı vətəndaşların sayını və tərkibini (cins, yaş, təhsil, peşə, ixtisas və digər xüsusiyyətlərə görə) müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bunlara daxildir (Abbasov C.R. 2005):

- kontingenti istehsalın azalması, dövlət büdcəsindən maliyyələşmənin azalması, dövlət sektorunun transformasiyası hesabına formalaşan azad edilmiş işçilər;

- təhsilini davam etdirməyən və ya təhsil müəssisələrini bitirdikdən sonra, habelə tələbələrin təhsildən yayınması nəticəsində işə getməyən gənclər;

- cəzaçəkmə yerlərindən azad edilmişlər;

- kadr dəyişikliyinə görə işdən çıxarılanlar;

- əmək qabiliyyəti olan miqrantlar;

- işləmək məqsədilə müraciət edən işsizlərin sayı.

Əmək bazarını müəyyən edən digər göstərici işçi qüvvəsinə tələbatdır. Əmək tələbinin davamlılığı aşağıdakılardan asılı olacaq:

- məhsulun (xidmətin) yaradılması zamanı məhsuldarlıq haqqında;

- onun köməyi ilə istehsal edilən malın bazar dəyərindən.

İqtisadi amillərin təsiri nəticəsində iqtisadiyyatın dövlət sektorunda olan müəssisələrin işçilərə tələbatının azalması müşahidə olunur. Eyni vaxtda, iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektorunun inkişafı muzzdlu işçilərin sayının çoxalması

ilə nəzərə çarpır. Əmək bazarını müəyyən edən növbəti göstərici işçi qüvvəsinə olan tələb və təklifin nisbətidir. Bütövlükdə regionda və sosial-demoqrafik təbəqələrdə təklifin tələbdən artıq olması tendensiyası, tələb və təklifin tarazlığının pozulması, birinci növbədə, iqtisadi əlaqələrin pozulması ilə müəyyən edilir.

Əmək bazarının əhəmiyyətinə gəlincə, vurğulayaq ki, o, bütün bazarları, digər resursları hərəkətə gətirir, çünki burada ən mühüm milli resurs - işçi qüvvəsi müəssisələr, peşələr, sənayelər və regionlar tərəfindən formalaşır və bölüşdürülür. İlk növbədə, onun vasitəsilə iqtisadi fəal əhalinin məşğulluğu təmin edilir, onun xidmət və istehsal sahəsinə daxil olması, lazımi gəlir əldə etmək imkanı yaradılır. Bazar vasitəsilə lazımi miqdarda və lazımi keyfiyyətdə lazımi işçi qüvvəsi olan müəssisələrin işə qəbulu həyata keçirilir. İşçilərin rəqabəti vasitəsilə bazar onları peşəkar bacarıqlarını genişləndirməyə, bacarıqlarını təkmilləşdirməyə və universallaşmaya həvəsləndirir. Məşğulluq vətəndaşların şəxsi və sosial tələbatlarının ödənilməsi ilə bağlı qanunvericiliyə əks olmayan və əsasən onlara qazanc (əmək gəliri) gətirən fəaliyyətidir.

İqtisadi fəal əhalinin bir hissəsinin öz işçi qüvvəsindən istifadə edə bilmədiyi və “artıq” əhaliyə çevrildiyi sosial-iqtisadi hadisə işsizlikdir. İşsizlər işi və gəliri olmayan, iş tapmaq üçün məşğulluq xidmətində qeydiyyatda alınan və işləməyə hazır olan vətəndaşlardır. İşsizlərin əsas kontingentini qocalar, qadınlar, gənclər təşkil edir. Bütün bunlar onun bir sıra xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Onların arasında aşağıdakılar var (Musayev V.A. 2017):

- əmək bazarı əməyin çox aşağı qiyməti və onun maya dəyərindən böyük fərqi, sənayeləşmiş ölkələrdəki real əmək haqqı səviyyəsindən artan geriləmə ilə xarakterizə olunur;

İqtisadiyyatın əsas sahələri davamlı şəkildə inkişaf etməyə davam etdi. Keçən ilin aidiyyəti dövrünə nisbətən rayon müəssisə və təşkilatlarının dövrüyyəsində artım 139,6 faiz təşkil etmişdir. Dövrüyyənin ən böyük hissəsini pərakəndə və topdan ticarət təşkil edib, burada artım tempi 166,3 faiz, emal sənayesinin xüsusi çəkisi 21,4 faiz, artım 124,1 faiz, ümumi dövrüyyənin 12,3 faizi 2008-ci il üzrə müəssisələrin payına düşüb. Elektrik enerjisi, su və qaz istehsalının artım tempi 115,7 faiz, rabitə

və nəqliyyat müəssisələri üzrə 9,5 faiz, artım tempi 123,3 faiz, kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə 3,8 faiz, artım tempi isə 134,9 faiz və 3 faiz təşkil edib. % - tikinti şirkətləri üzrə bu sənayedə artım tempi 137,7% təşkil edir.

Əhalinin işsiz kateqoriyası üçün iş axtarmağa sərf olunan vaxtın azaldılması, habelə onun məşğulluq xidməti ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin gücləndirilməsi məqsədilə əmək yarmarkaları təşkil olunub. Təcrübədən göründüyü kimi, ən yaxşı nəticə müəssisələrin özlərində təşkil olunan əmək yarmarkalarının keçirilməsində əldə edilir, çünki bu növ məqsədyönlüdür, odur ki, daha yüksək nəticənin əldə edilməsinə səbəb olur.

1.2. Əmək bazarının inkişafına təsir edən əsas prinsiplər

Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın inkişafı istifadə olunmamış və istifadə olunmamış resursların olmasını tələb edir. Bunlara əmək resursları daxildir. İqtisadiyyatın inkişafı sərbəst əmək ehtiyatlarının mövcudluğu şəraitində baş verə bilər. Bazarda işçi qüvvəsinin universal məşğulluğu varsa, inkişaf tamamilə dayanacaq və ya yavaş tempə inkişaf edə bilər. Lakin əhalinin tam məşğulluğuna nail olmaq mümkün deyil. Əmək bazarında əhalinin aşağıdakı kateqoriyalarını nəzərdən keçirin (Musayev V.A. 2017):

- birinci qrup - iqtisadi cəhətdən əhalinin qeyri-fəal hissəsidir. Bu qrup nədənsə iqtisadi funksiyaları yerinə yetirə bilmir. Məsələn, əmək qabiliyyəti olmayan, fiziki vəziyyətinə görə işləyə bilməyənlər əlildir. Bu qrup iqtisadiyyatın inkişafında iştirak etmir, buna görə əmək bazarının bir hissəsinə aid edilmir;

- ikinci qrup - əhalinin iqtisadi fəal hissəsi. Qeyd olunan qrup iqtisadi inkişafda aktiv iştirak edir. Bu qrup təsərrüfat fəaliyyətini icra etmək üçün fiziki qabiliyyətə malik əmək qabiliyyəti olan insanlardır.

İkinci qrup milli iqtisadiyyatda məşğulluq və işsizliklə fərqlənir. İkinci qrup əmək bazarına cəlb olunan əhalidir və onun fəaliyyətini müəyyən edir. Əmək bazarının fəaliyyətinə təsir edən amilləri sadalayaq:

- milli iqtisadiyyatın ümumi vəziyyəti;
- əmək haqqının artımı;

- bəzi peşələr üçün prioritet və ya əksinə, hər hansı bir peşənin əhəmiyyətinin aşağı olması;

- ölkədə demoqrafik vəziyyətin dəyişməsi;

- əhalinin asudə vaxtının təşkili sahəsində transformasiya.

Milli iqtisadiyyatın əsas elementlərindən biri əmək bazarıdır. Milli iqtisadiyyatın işləməsi və inkişafı ondan asılıdır. Vurğulamaq lazımdır ki, əmək bazarı bəzi amillərin təsiri ilə bağlı dəyişikliklərə məruz qalır.

Əhali həyatı həyata keçirmək üçün əmək haqqı şəklində mükafat alarkən öz əməyini satmağa məcbur olur. Bu mexanizm əmək bazarının həyata keçirilməsi üçün əsasdır. Əmək insanın mənəvi, fiziki, intellektual qabiliyyətlərinin məcmusu olan, fərdin əmək potensialını xarakterizə edən xüsusi bir əmtəə kimi çıxış edir. İşləyən işçilər işəgötürənlər tərəfindən ödənilir. Əmək resursları üçün istənilən qiymətə əmək bazarında təklif olduğu kimi, əməyə tələb də mövcuddur. Əməyin ödənilməsi əmək bazarının əsas göstəricilərinə aiddir. İnsanın həyatı üçün əhəmiyyətli olan malların məcmusundan müəyyən edilir. Bu göstərici ondan aşağı ola bilməyəcəyi əmək haqqı dərəcəsini əhatə edir. Əməkhaqqının son göstəricisi müxtəlif amillərin təsiri ilə müəyyənləşir. Əsas amillərdən biri əmək bazarında tələb və təklifdir.

Əmək haqqının dəyərinin formalaşmasına müəyyən amillər təsir göstərir. Bunlara əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi inkişafının vəziyyəti, ölkə iqtisadiyyatının elmi-texniki inkişafı, əmək ehtiyatlarının bölgüsü, əmək bazarının cinslər üzrə strukturu, yaş strukturu daxildir. əhalinin sayı və s. Əmək bazarında tələb və təklifin dəyişməsi ilə əməkhaqqının məbləğində və ölçüsündə dəyişiklik baş verir.

Əmək bazarının fəaliyyətinə bilavasitə təsir edən, az əhəmiyyətli olmayan növbəti amil ixtisaslı işçi qüvvəsinə tələbatdır. Bu, istehsal strukturundan, ictimai istehsalın forma və həcmələrindən, elmi-texniki tərəqqidən, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempindən asılıdır.

Əmək bazarında təklifi formalaşdıran amilləri adlandıraraq. Bu, demoqrafik komponent, minimum əməkhaqqı, bəzi peşələrin prioriteti, əhalinin miqrasiyası,

əhalinin dini, etnik, psixoloji mənsubiyyətinə görə xüsusiyyətləridir. Dövlət və biznes əmək bazarında tələbin subyektləridir. Ev təsərrüfatları təklifin subyektləridir. Əməyin bazarın təşkilinin əsas prinsiplərinə aşağıdakıları xüsusilə qeyd etmək olar:

- əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün işçilərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması

- kollektiv, şəxsi maraq prinsipinin düzgün əlaqələndirilməsi və möhkəmləndirilməsi

- normal əmək şəraitinin təmin olunması

- müəssisədaxili münasibətlərin, işçilərin yaradıcı təşəbbüsünün təkmilləşdirilməsi

Əmək bazarına təsir edən aşağıdakı amillərə daxili və xarici amillər daxildir. Xarici amilləri nəzərə alsaq, bu, dövlətin maliyyə sahəsində fəaliyyəti, struktur dəyişikliyi və həmçinin istehsalın azalması, ordunun vəziyyəti və s. aiddir. Daxili amillər əhalinin miqrasiyası, demoqrafik böhranlar və ya doğum nisbətindəki artımlar, işçilərin peşə səriştəsi səviyyəsi, təhsil səviyyəsidir.

Nəzərə alınan amillər yuxarıda göstərilən amillərlə əmək bazarındakı mövcud vəziyyət arasında birbaşa əlaqəni nümayiş etdirir. Dövlətin fəal müdaxiləsi olmadan əmək bazarının mövcudluğu mümkün deyil. Dövlət əmək bazarının inkişafına və fəaliyyətinə təsir göstərən müəyyən tədbirlər həyata keçirir. Bu halda dövlətin rolu həm aktiv, həm də passiv ola bilər. Dövlətin əmək bazarında fəal siyasəti ilk növbədə əmək münasibətləri iştirakçılarının qarşılıqlı fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün təşkilati-hüquqi və iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsində özünü göstərir. Bu, fərdi əmək fəaliyyətinin inkişafına, işsiz əhali üçün məşğulluq mərkəzlərinin yaradılmasına, özünüməşğulluğun təşviqinə yönəlmiş müxtəlif proqramların maliyyələşdirilməsidir. Dövlət siyasəti işçinin əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırmaq bacarığında fəal şəkildə təzahür edir. Təlim, ixtisasartırma işlərinin və yenidən hazırlanmanın təşkili, iş qəbulda köməklik, məsləhət və s. şəkildə biruzə verir. Habelə, dövlət əmək bazarındakı fəaliyyətində müəyyən məqsədlər qoyur.

Prioritet çalışmaq istəyən hər bir işçinin işlə təmin olunması, işdən çıxarılan işçilərin yenidən bölüşdürülməsi prosesinin sürətləndirilməsinə köməklikdir.

Əmək bazarında dövlət məşğulluğu təmin edir, kadrların rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün onların hazırlanması və yenidən hazırlanmasını həyata keçirir, əhaliyə sosial dəstək göstərir. Aktiv əmək bazarı siyasəti həyata keçirilərkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır (Bazarov T.Y., Yeremin B.L. 2012):

- məşğul, işsiz, işsiz əhalinin cinsi;
- məşğul, işsiz, işsiz əhalinin yaş komponenti;
- məcmu olaraq ailənin gəlir səviyyəsi;
- əhalinin rəsmi və qeyri-rəsmi məşğulluğunun miqyası;
- əmək bazarında beynəlxalq rəqabətin səviyyəsi, investisiyaların səviyyəsi;
- qanunvericilik bazasından istifadə və s.

Əmək bazarı üzrə fəal dövlət siyasətinin icra olunması regional iqtisadiyyatın strukturunda təzahür edən dəyişikliklər və transformasiyalarla ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Hazırda Azərbaycanda mövcud olan əmək ehtiyatlarından istifadənin sahəvi sxemləri ciddi şəkildə korrektə edilməlidir. Onların yenidən istiqamətləndirilməsi qlobal tendensiyalara uyğun olaraq zəruridir. Onlar iqtisadiyyatın xidmət sektoru, innovasiya və informasiya texnologiyaları, tətbiqi elm və elmi xidmətlər kimi sahələrində işçilərin sayında və xüsusi çəkisində yüksək artan templər ilə xarakterizə olunur.

Bununla yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının dövlət və qeyri-dövlət sektorunda işləyənlərin əməyinin ödənilməsində fərqlər artır. Dövlət sektorunda çalışanlar ictimai istehsalda işləyən, lakin onlara nəinki orta, hətta layiqli həyat səviyyəsini təmin etməyən əmək haqqı alan “yeni yoxsul” vətəndaşlar kateqoriyasına aid sabit sosial qrup formalaşdırıblar. Bu, dövlət sektorunda münasibətləri kriminallaşdırır, əlavə sosial qeyri-sabitlik mərkəzlərinin yaranmasına şərait yaradır və son nəticədə dövlət məşğulluq siyasətinin effektivliyini azaldır və Azərbaycan cəmiyyətinin insan potensialını dəyərdən salır. İşçi qüvvəsi təklifinin artması və ona tələbin

azalması əmək bazarında rəqabətin artmasına və əməyin real qiymətinin aşağı azalmasına səbəb olur.

1.3. Azərbaycan Respublikasının əmək bazarının xarici ölkələrlə müqayisəli təhlili

Dünya ölkələrinin əmək bazarında insan kapitalından hansı səviyyədə səmərəli istifadə olunmasını müəyyənləşdirmək üçün insan kapitalına aid olan indeksdən istifadə edilir. Bu indeksin əsasında sağlam, ixtisaslı və təhsilli məhsuldar qüvvələri formalaşdırmaq qabiliyyəti dayanır.

Cədvəl 1: İnsan kapitalı indeksi 2019

Ölkə	Cəm indeks		0 - 14 yaş qrupu		15 - 24 yaş qrupu		25 - 54 yaş qrupu		55 - 64 yaş qrupu		65 və yuxarı yaş qrupu	
	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra	Hesab	Sıra
Finlandiya	85.86	1	98.17	1	85.35	1	81.24	1	83.90	7	72.95	9
Norveç	84.64	2	94.69	11	84.72	2	80.11	4	85.34	3	74.53	2
İsveçrə	84.61	3	95.76	7	83.34	4	80.51	2	83.54	8	73.28	7
Yaponiya	83.44	4	95.78	6	77.26	19	79.13	5	85.72	1	75.61	1
İsveç	83.29	5	93.25	14	81.03	9	80.17	3	84.58	4	70.43	16
Yeni Zelandiya	82.79	6	95.20	9	82.25	7	76.25	17	85.70	2	74.07	3
Danimarka	82.47	7	91.77	22	81.89	8	78.17	8	83.99	6	74.04	4
Hollandiya	82.18	8	92.81	17	83.70	3	77.58	10	81.06	13	69.59	18
Kanada	81.95	9	93.46	13	77.74	16	77.61	9	84.22	5	73.05	8
Belçika	81.59	10	95.29	8	78.25	13	77.55	11	78.33	27	68.32	23
Almaniya	81.55	11	89.56	38	79.78	10	78.39	7	83.31	9	73.54	6
Avstriya	81.52	12	92.29	20	82.41	6	76.75	15	79.06	23	72.00	12
Sinqapur	80.94	13	95.81	5	76.12	25	78.70	6	75.17	39	60.59	52
İrlandiya	80.79	14	95.87	4	75.84	29	76.32	16	78.16	28	67.77	26
Estoniya	80.63	15	95.09	10	77.35	18	74.02	24	82.98	10	71.77	13
Sloveniya	80.33	16	92.90	16	79.13	12	75.30	20	77.04	32	71.39	14
Fransa	80.32	17	93.07	15	76.00	26	77.32	12	77.59	30	66.32	31
Avstraliya	80.08	18	91.36	24	82.56	5	74.33	22	80.85	15	67.27	27
Birləşmiş Krallıq	80.04	19	91.91	21	76.64	22	76.78	14	79.07	22	66.43	30
İslandiya	79.74	20	93.85	12	79.63	11	75.78	18	74.62	40	60.30	54
Azərbaycan	70.72	54	83.18	68	61.65	87	66.66	48	78.85	24	60.93	50
Malti	49.37	126	61.66	124	49.89	121	44.83	125	44.98	123	36.57	115
Nigeriya	48.86	127	53.19	128	56.58	105	46.96	123	45.71	122	32.62	121
Çad	44.23	128	52.03	130	44.38	128	43.96	128	37.28	128	27.87	126
Yəmən	42.98	129	70.40	103	45.36	127	33.25	130	25.82	130	17.79	130
Mavritaniya	42.33	130	59.57	125	38.85	130	38.02	129	34.04	129	24.21	128

Mənbə: “The Human Capital Report 2019”, məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. (<https://www2.deloitte.com/cn/en/pages/about-deloitte/articles/pr-global-human-capital-trends-2019.html>)

İnsanın qabiliyyəti, biliyi, sağlamlığı və bacarıqları özündə insan kapitalı fikrini yaradır. Beynəlxalq siyasətdə artıq son zamanlar daha çox əraziyə sahib olmaq ideyaologiyası özünü daha savadlı insan kapitalına sahib olmaqla əvəz etmişdir.

İşçi qüvvəsinə əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsi daxildir ki, bura təkəcə iqtisadi fəal əhali deyil, həm də hazırda işsiz olan və iş axtarmayan əmək qabiliyyətli şəxslər, habelə sənayeni tərk etdikdən sonra təhsil alanlar daxildir. Əmək ehtiyatlarının yaş sərhədləri və sosial-demografik tərkibi qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilir. Hazırda işçi qüvvəsinin əsas hissəsini təşkil edən əmək qabiliyyətli əhali Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş aşağı və yuxarı yaş, yəni 15-63 yaşlı kişilər, 15-63 yaşlı qadınlar həddi arasındadır. 60 yaş və istənilən əmək fəaliyyətini həyata keçirə bilirlər. Belə ki, işçi qüvvəsinə işsiz yaşda olan (63 yaşdan yuxarı kişilər, 60 yaşdan yuxarı qadınlar və 15 yaşınadək şəxslər), lakin faktiki işləyən şəxslər də daxildir. Qeyd edək ki, əmək ehtiyatlarına işləməyən I və II qrup əmək və müharibə əlilləri, işləməyən güzəştli şərtlərə görə təqaüd alanlar aid edilmir.

Cədvəl 2: Əmək ehtiyatları

İllər	Cəmi	Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı	İqtisadiyyatda məşğul olan əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı şəxslər	İqtisadiyyatda məşğul olan yeniyetmələr
2006	4685,8	4530,8	142,8	12,2
2007	4890,5	4736,0	142,2	12,3
2008	4896,2	4740,6	142,6	13,0
2009	4923,0	4767,1	142,7	13,2
2010	5021,2	4865,1	142,8	13,3
2011	5421,3	5304,0	103,8	13,5
2012	5568,5	5444,1	110,6	13,8
2013	5701,6	5569,6	118,9	13,1
2014	5816,8	5681,2	125,5	10,1
2015	5915,7	5773,3	133,9	8,5
2016	6015,0	5875,7	133,1	6,2
2017	6101,2	5974,6	126,6	-
2018	6166,9	6042,0	124,9	-
2019	6230,7	6102,6	128,1	-
2020	6284,8	6150,3	134,5	-

Mənbə: “Əmək bazarı”, Statistik məcmuənin məlumatları

Bazar iqtisadiyyatının vacib elementlərindən biri əmək bazarıdır. Digərlərindən fərqli olaraq, onun spesifikliyi ondadır ki, burada müqavilə münasibətlərinin obyektivi insanın əmək qabiliyyətidir. Buna əsaslanaraq, mülkiyyət formalarının müxtəlifliyinə, işçi qüvvəsinin heterojenliyinə və maraqlarına görə ictimai istehsal sferasında işçilərin işə qəbul edilməsi və çalışması ilə bağlı cəmiyyətdə əmək və sosial münasibətlərinin məcmusu kimi müəyyən edilə bilər. Bazar münasibətləri ilkin olaraq əmək bazarının özünütənzimləməsini nəzərdə tutur. Özünütənzimləmə mexanizminin elementləri müəyyən edilmiş bazarda tələb və təklif, çalışanlar və işəgötürənlər arasında rəqabət və əmək haqqıdır. Bu mexanizm nəticəsində məşğulluğun səviyyəsi və nisbəti, əmək haqqının miqdarı, işsizliyin ölçüsü və strukturu müəyyən edilir. Eyni zamanda, əmək bazarında tələb dövlətin əmək ehtiyatlarına istənilən qiymətə olan tələbinin məcmusudur və əmək bazarında təklif isə işçilərin əmək ehtiyatlarının bütün mümkün qiymətlərlə məcmu təklifidir.

Əmək bazarı iqtisadi münasibətlər sistemində mühüm yer tutur, belə ki, əmək qabiliyyətli əhəlinin və dövləti, bələdiyyələri, ictimai və özəl təşkilatları təmsil edən işəgötürənlərin maraqları toqquşur. Bu münasibətlər açıq-aşkar sosial-iqtisadi xarakter daşıyır və ölkə əhəlisinin əksəriyyətinin təcili ehtiyaclarına təsir göstərir. Məşğulluğun səviyyəsi və əməkhaqqı əmək bazarının mexanizmi ilə müəyyən edilir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının tərifinə görə, 10-72 yaşlı şəxs eyni vaxtda məşğulluq problemləri ilə bağlı əhəlinin sorgusunun kritik həftəsindədir (Muradov R.Ş. 2006):

- işi yoxdu;
- iş axtarır;
- işə başlamağa hazır idi.

Beləliklə, məsələn, istehsalın azalması ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycanın müasir sosial-iqtisadi inkişafı bir sıra spesifik xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: iqtisadiyyatda məşğul olanların sayının azalması, işçilərin kütləvi şəkildə materialdan ixtisarı.

Əməyin məzmununun dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq işçilərin peşəkar tərkibində dəyişiklik prosesi də intensivləşir. Ona görə də Azərbaycan üçün bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin və xüsusən də bazar iqtisadiyyatının bütün inkişafı tarixində ənənəvi

olanlarla yanaşı, inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin təcrübəsinin öyrənilməsi mühüm vəzifəyə çevrilir. Avropa ölkələri məşğulluğun və əmək bazarının tənzimlənməsinə çox müxtəlif yanaşmaları ilə seçilir. Məsələn, Fransa, Almaniya və Skandinaviya ölkələrində işə götürmə, işdən çıxarma və iş şəraiti məsələlərində işəgötürənlər və çalışanlar arasında münasibətləri ciddi şəkildə tənzimləyən kifayət qədər sərt əmək qanunları mövcuddur. Məsələn, Almaniyada həmkarlar ittifaqları müəssisələrin idarə edilməsində bilavasitə iştirak edirlər, o zaman şirkətin idarə heyətinə müəyyən qərarların qəbulu və ya rədd edilməsi üçün lazım olan sayda həmkarlar ittifaqı təşkilatının nümayəndələri daxil edilir. Sosial sığorta sistemi yüksək səviyyədə inkişaf edib və işsiz qalan vətəndaşlar, pensiyaçılar, əlillər, analar və s. üçün dövlət təminatlarının icra olunmasını təmin edir. Bu ölkələrdə işləyən və işsiz vətəndaşların peşə üzrə hazırlığı hazırlanmışdır.

Şimal ölkələri (İsveç, Finlandiya, Norveç) bütün vətəndaşlar üçün fərdi töhfələr hesabına deyil, dövlətin ümumi gəlirləri hesabına maliyyələşdirilən geniş sosial dəstək sisteminin yaradılması ilə xarakterizə edilir. Sistemin məqsədi əsas sosial müavinətlərə bərabər çıxış yolu ilə bərabərsizlik və bərabərsizliyi azaltmaqdır. İsveç və Norveç kimi ölkələrdə aktiv dövlət məşğulluq siyasətləri işsizlərə dəstək ilə birlikdə işsizliyin qarşısını almaq üçün tədbirlərə diqqət yetirir. Bu ölkələrdə məşğulluq siyasəti dörd əsas elementi əhatə edir:

1) əmək haqqının artırılmasında onlar arasında inflyasiya rəqabətini azaltmaq üçün az gəlirli müəssisələri dəstəkləməyə və yüksək gəlirli şirkətlərin mənfəətini cilovlamağa yönəlmiş məhdudlaşdırıcı fiskal siyasət;

2) sahibkarın maliyyə vəziyyətindən və ya şirkətin sənaye mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabər əmək üçün bərabər ödənişə nail olmaq məqsədi güdən əmək haqqının həmrəyliyi siyasəti;

3) təzə iş yerlərinin, habelə işçilərin hazırlanması və yenidən hazırlanması mərkəzlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması;

4) iqtisadiyyatın aşağı iqtisadi göstəricilərə malik, lakin eyni zamanda mühüm sosial problemlərin həllini təmin edən sahələrində selektiv (selektiv) dəstək.

Kontinental Avropa ölkələrindən fərqli olaraq, Böyük Britaniyada əmək bazarının tənzimlənməsi dövlətin və həmkarlar ittifaqlarının minimal iştirakı ilə icra olunur. İşəgötürən əmək müqaviləsinin şərtlərini qazanc, iş şəraiti və ya iş vaxtı və s. Bütün əmək mübahisələrinə hakimlər və andlı iclasçılar çalışan ilə işəgötürən arasında fikir ayrılığının səbəb və şəraitini hərtərəfli araşdırıb qərar qəbul etdikdə məhkəmə təcrübəsi çərçivəsində baxılır. Bu sistem Britaniya tarixi boyu inkişaf etmiş və hələ də istifadə olunur. Bu ölkədə sosial sığorta sistemi işsizlik dövründə gəlir səviyyəsini saxlamaq üçün yeni imkanlar əldə edir. Dövlət tərəfindən vətəndaşlara verilən müavinətlər, əsasən, işəgötürənlərin və işçilərin icbari sığorta haqları hesabına maliyyələşdirilən dövlət milli sığorta proqramı çərçivəsində verilir. İşsizliyə görə ödənişlər bir il ərzində işini itirmiş və aktiv şəkildə yeni peşə axtarışında olan vətəndaşın sığorta haqları hesabına ödənilir. İlin sonunda işsiz şəxs müavinətdən xeyli az olan sosial müavinət ala bilər. Dövlət proqramları ilə yanaşı, bu ölkədə maliyyə institutları tərəfindən təklif olunan müxtəlif əlavə işsizlik sığortası sxemlərindən getdikcə daha çox istifadə olunur. Böyük Britaniyada peşə hazırlığının vacib əhəmiyyəti vardır. Gənclər üçün proqramlar və işsiz yetkinlər üçün təhsili və onların part-time işlərini birləşdirən proqramlar, işsizlərə iş təcrübəsi qazanmaq üçün iş verən işəgötürənlərə subsidiyalar ödənilir. Uzun müddət işsiz olan vətəndaşlar üçün onların əmək bazarına daxil olmasını stimullaşdıran proqramlar (məsləhət, təlim, informasiya dəstəyi və s.) həyata keçirilir. Maraqlıdır ki, Böyük Britaniya hələ 1988-ci ildə təzə iş yerlərinin yaradılması layihələrini maliyyələşdirməkdən imtina edərək, bu vəsaitləri əmək bazarında aktiv tədbirlərin icra olunmasına yönəldirdi.

Belə ki, əksər inkişaf etmiş Avropa ölkələrində fəal məşğulluq siyasəti aparılır, eləcə də əmək bazarına yönəlmiş peşə hazırlığı və sosial sığorta sistemləri mövcuddur. Eyni zamanda, məşğulluq sektorunun dövlət tənzimlənməsinin miqyası və istiqamətləri çox fərqlidir: əmək bazarının bütün aspektlərinin tənzimlənməsi və müəssisələrin (Fransa, Almaniya) fəaliyyətində həmkarlar ittifaqlarının ən geniş şəkildə iştirakı və ya qanunların qəbulu. Bununla belə, ənənəvi formada aktiv məşğulluq siyasətinin icra olunması çox vaxt istənilən nəticəni vermir, həm muzzdlu

əməyindən istifadəni məhdudlaşdırmaq istəyən işəgötürənlərin, həm də iş tapa bilməyən işsizlərin müqavimətinə səbəb olur.

“Klassik bazar”ın xarici ölkələrində (Fransa, Almaniya, İsveç, Yaponiya və s.) əmək haqqının tənzimlənməsinin əsas formaları. bunlardır:

- minimum əmək haqqının dövlət səviyyəsində müəyyən edilməsi;
- hökumət, sahə rəhbərləri və həmkarlar ittifaqları arasında müqavilə əsasında gəlirlərin indeksləşdirilməsinin ümumi qaydası, əməkhaqqının forması və sistemi müəyyən edilir;
- firmalar tarif dərəcələrinin və maaşların, əlavə haqların və müavinətlərin ölçüsünü müəyyən edirlər.

Minimum əmək haqqının tənzimlənməsi növünə görə iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş ölkələri iki qrupa bölmək olar:

I qrup: minimum əmək haqqının qanunla müəyyən edildiyi ölkələr (ABŞ, Kanada, Fransa, İspaniya, Portuqaliya və s.);

II qrup: minimum əməkhaqqı səviyyəsinin işəgötürənlər və həmkarlar ittifaqları arasında kollektiv müqavilələrdə müəyyən edildiyi ölkələr (Almaniya, İtaliya, İngiltərə, Yaponiya).

Hazırda Aİ ölkələrində əmək bazarında problemlərin həlli yollarını müəyyən edən və müasir məşğulluq siyasətinin əsas aspektlərini təşkil edən bir neçə sahə müəyyən edilə bilər:

- gəncləri, qadınları, pensiya yaşına çatmış vətəndaşları məşğulluq sahəsinə cəlb etməklə iqtisadi fəal əhəlinin sayının artırılması;
- əmək bazarına gənclərin daha erkən daxil olmasını stimullaşdırmaqla, o cümlədən yaşlı insanların məşğulluqda saxlanması yolu ilə aktiv iş həyatının müddətinin artırılması (pensiya yaşının aşağı salınması, erkən pensiyaya çıxmasından imtina, çevik məşğulluq formaları və s.);
- sosial sığorta sisteminin, o cümlədən işsizlikdən sığortanın dəyişdirilməsi yolu ilə işsizlərin əmək bazarına daxil olmasının stimullaşdırılması;

- miqrasiya siyasətini və onun Aİ ölkələri və digərləri arasında hərəkət azadlığının təmin edilməsinə yönəlməsini dəyişdirərək Avropa İttifaqı daxilində işçi qüvvəsinin mobilliyinin artırılması.

Çevik məşğulluq siyasətinin əsas tədbirləri bunlardır:

- əmək bazarında vəziyyət dəyişdikdə onların məşğulluq şanslarını artıran ixtisasartırma və ya ikinci peşə üzrə təhsil almaq məqsədilə bütün həyatı boyu işçilərin peşə hazırlığı üçün motivasiya;

- əmək bazarında hamı üçün bərabər imkanların dəstəklənməsi;

- məşğulluq şəraitinin çevikliyi: iş və iş vaxtının təşkili, əmək haqqının formalaşması mexanizmləri, işçilərin hərəkətliliyi;

- işəgötürənlərin və işçilərin ehtiyacları nəzərə alınmaqla əmək müqavilələrinin formalarının dəyişdirilməsi;

- çevik məşğulluq formalarının icra olunması üçün müasir informasiya texnologiyalarından istifadənin təşviq edilməsi;

- işçilərin əmək mobilliyini dəstəkləmək üçün sosial müdafiə sistemlərinin uyğunlaşdırılması.

Çeviklik strategiyaları işçilər, işəgötürənlər və əmək bazarının digər iştirakçılarından geniş dəstək tələb edir. İşçilərin özlərinin iş həyatına görə məsuliyyətinin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu strategiya nəzərə alınaraq tarif sisteminin tərkibində lazımi dəyişikliklər edilib. Nəticədə bir sıra ən inkişaf etmiş Qərbi ölkələrində tarif sisteminin əsas elementləri aydınlaşdırılıb.

Çevikliyə nail olmaq yolları iqtisadi fəal əhəlinin bütün qruplarının - hazırda rəqabətqabiliyyətli olanların, habelə əmək bazarında özlərini ən az tələb edən vətəndaşların maraqları nəzərə alınmaqla tarazlaşdırılmalıdır. Odur ki, sosial və əmək sferasında ənənəvi olaraq yüksək səviyyədə təminat verən Fransa və Almaniya kimi çevik məşğulluq strategiyasına keçidi həyata keçirən ölkələrdə hökumətlər tərəfindən aparılan islahatlar əhəlinin kütləvi etirazları ilə müşayiət olunur.

Yaponiyada əmək bazarının tənzimlənməsi təcrübəsinin öyrənilməsi xüsusi maraq doğurur. "Ömürlük məşğulluq" sistemi o deməkdir ki, işçi həyatı boyu eyni müəssisədə işləyir, daim karyera nərdivanında yüksəlir. Bundan əlavə, təhsil

səviyyəsindən asılı olmayaraq (istər orta məktəb, istərsə də universitet məzunu) iş karyerasına daha aşağı vəzifədən başlayır, 1-2 ildən artıq bir yerdə işləmir. Üstəlik, 2-3 ildən sonra Tokio Universitetinin hüquq fakültəsinin eyni məzunu ixtisasız, rutin işlə məşğul olarsa, universitetdə əldə etdiyi bilikləri itirə bilməyəcək, çünki, ilk növbədə, gənc hüquqşünas, əldə etdiyi bilikləri unutmasına icazə verilməyəcəyi sayta qoyun və ikincisi, altdan başlayaraq, mütəxəssisin bütün nüansları öz gözləri ilə görmək imkanı var, dəyişməyə, təkmilləşdirməyə, tanınmağa çalışacaq.

Əhəmiyyətli bir amil, "əmək fəlsəfəsi" adlanan, yəni işçilərin özlərinin əməyinə münasibətdə nəzərəcarpacaq dəyişiklik idi. Onların bir çoxunda, xüsusən də gənclər arasında özünü təsdiq etmək, şəxsi uğur qazanmaq, "öz" müəssisəsini tərk etmək və öz biznesini qurmaq istəyi getdikcə daha çox oyanırdı.

Yapon və xarici tədqiqatçılar yekdilliklə bildirirlər ki, yeni texnologiyanın yaranmasına və əməyin mahiyyətinin dəyişməsinə səbəb olan elmi-texniki tərəqqinin hazırkı mərhələsi hətta superrəqabətli müəssisələr üçün "ömürlük məşğulluq" sistemini iqtisadi cəhətdən getdikcə daha sərfəli edir.

Yeni işçi qüvvəsinin adi işə götürülməsi istehsalın genişlənməsi və ya iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşması halında həyata keçirilir. Bu işə qəbul yeni işə qəbul edilmiş işçinin pensiyaya çıxana qədər eyni müəssisədə daimi işlə təmin olunmasına zəmanət vermir. İşçi istədiyi vaxt və hər hansı səbəbdən, xüsusən də iqtisadi sıxıntılı zamanlarda işdən azad oluna bilər.

Müəssisəyə işə alınan işçilərin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibini sərbəst, tez tənzimləməyə imkan yaradır. Digər bir çevik forma, əvvəllər işdən azad olunan işçilərin yenidən işə qəbulu və ya yeni şərtlərlə işə qəbul olunmasıdır. Bu forma əvvəllər də mövcud idi, lakin ona müraciət edən "ömürlük məşğulluğu" olan müəssisələr işdən çıxarılan işçilər qarşısında həm mənəvi, həm də maddi öhdəliklər daşıyırdı.

Bu gün belə işə qəbul müəssisə tərəfindən yenidən işə götürülən işçilərə heç bir zəmanət və öhdəlik qoyulmadan həyata keçirilir. Onların əksəriyyəti əvvəlkindən xeyli pis şərtlərlə işə götürülür, o cümlədən əmək haqqı ilə bağlıdır. Üstəlik, onların hər biri istənilən vaxt işdən çıxarıla bilər.

II FƏSİL. AZAD OLUNMUŞ TORPAQLARDA ƏMƏK BAZARININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN HƏLLİ YOLLARI

2.1. İşğaldan azad olunmuş rayonlarda əmək bazarı, əhalinin məşğulluq səviyyəsi və dinamikası

Əhalinin yaş strukturunda daha dinamik proseslər müşahidə olunur. Aşağıdakı cədvəl göstərir ki, 0-14 yaşlı əhalinin xüsusi çəkisi nəzərdən keçirilən dövrdə 13%, 65 yaşdan yuxarı olanlar isə 16,4% azalıb. 15-64 yaşlarında müsbət proses müşahidə olunur. Bu, əmək qabiliyyətli əhalinin yaşıdır. Bu yaş kateqoriyasında əhalinin sayı 6,9% artıb.

Cədvəl 4: Rayon əhalisinin yaş göstəriciləri

Yaş qrupları	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Cəmi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
o cümlədən yaş qrupları üzrə:							
0-4	8,9	8,8	8,5	8,1	7,7	7,4	6,9
5-9	6,9	7,3	7,8	8,2	8,3	8,4	8,4
10-14	6,6	6,4	6,3	6,3	6,4	6,6	7,0
15-19	7,6	7,1	6,8	6,6	6,5	6,3	6,2
20-24	9,4	9,0	8,6	8,1	7,6	7,2	6,8
25-29	9,8	9,7	9,6	9,4	9,2	8,9	8,6
30-34	8,5	8,7	8,9	9,0	9,2	9,3	9,3
35-39	7,1	7,3	7,5	7,7	7,9	8,1	8,3
40-44	6,5	6,3	6,3	6,3	6,5	6,7	7,0
45-49	6,8	6,8	6,6	6,5	6,2	6,1	6,0
50-54	6,9	6,8	6,7	6,6	6,5	6,4	6,4
55-59	5,6	6,0	6,2	6,4	6,5	6,4	6,3
60-64	3,4	3,6	3,9	4,2	4,7	5,0	5,4
65-69	2,0	2,3	2,5	2,7	2,8	3,0	3,1
70 və yuxarı	4,0	3,9	3,8	3,9	4,0	4,2	4,3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>

Bu tendensiya böyük ölçüdə ölkədə son 5 ildə qeydə alınan yüksək doğum səviyyəsi ilə bağlıdır. Ümumiyyətlə, son 40 ildə müşahidə olunan uzunmüddətli

meyillər ölkədə məhsuldarlığın aşağı düşdüyünü göstərir. Məsələn, 1960-1970-ci illərdə ölkədə hər ananın ən azı 3 övladı var idisə, indi 2 uşaq var. Tədricən qocalığa və pensiya yaşına yaxınlaşan ölkə iqtisadiyyatı yaxın 20-30 ildə lazımı işçi qüvvəsi ilə təmin olunacaq. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının uzunmüddətli proqnozunda bu amil nəzərə alınmalıdır.

Cədvəl 5: 2015-2020-ci illər üçün region üzrə əmək bazarı göstəriciləri

	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Əhalinin orta illik sayı - min nəfər	8500,3	9054,3	9649,3	9854,0	9939,8	10024,3	10093,1
İqtisadi fəal əhalinin sayı 1) - min nəfər	4380,1	4587,4	4915,3	5073,8	5133,1	5190,1	5252,5
Məşğul əhalinin sayı 2) - min nəfər	4062,3	4329,1	4671,6	4822,1	4879,3	4938,5	4876,6
o cümlədən mülkiyyət növləri üzrə:							
dövlət	1229,8	1142,7	1176,1	1158,4	1154,9	1156,8	1123,2
qeyri-dövlət	2832,5	3186,4	3495,5	3663,7	3724,4	3781,7	3753,4
İşsiz əhalinin sayı, 3) min nəfər	317,8	258,3	243,7	251,7	253,8	251,6	375,9
Dövlət məşğulluq agentliyinin yerli qurumlarında rəsmi işsiz statusu verilmiş şəxslər, nəfər (56343 38966 28877 38481 20088 812724)							...
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	2087	87	1543	6974	11175	5405	727
Məşğul qadınların sayı - min nəfər	1957,6	2101,7	2263,4	2319,3	2349,9	2381,7	2351,5
Muzdlu işçilərin sayı2) - min nəfər	1297,1	1382,9	1502,5	1525,0	1551,7	1646,6	1698,7
Muzdlu işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı - manat	123,6	331,5	466,9	528,5	544,6	635,1	707,7
Kadrların peşə hazırlığı, nəfər	5254	4792	7453	4502	5629	5130	3478
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	17676	26037	14122				
İşçilərin peşə hazırlığının artırılmasına çəkilən xərclərin ümumi əmək xərclərində xüsusi çəkisi, faizlə	...	0,09	0,11	0,08	0,10	0,08	0,04

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/>

İndi işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası, daha da inkişafın təmin edilməsi, lazımi infrastrukturun yaradılması, insanların öz doğma yurdlarına qaytarılması istiqamətində xeyli işlər görülür. Vahid proqram əsasında bütün proqramların məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərin zəngin iqtisadi potensialından, təbii

sərvətlərindən və turizm potensialından səmərəli istifadə etməklə onların bərabər iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün bu ərazilərin ayrılmasına yenidən baxılmasıdır (Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021).

Cədvəl 6: AR-nın iqtisadi rayonlarının yeni bölgüsü

№	İqtisadi rayonlar	İqtisadi rayonlara daxil olan inzibati rayonlar
1	Bakı iqtisadi rayonu	Bakı şəhəri
2	Naxçıvan iqtisadi rayonu	Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Kəngərli, Ordubad, Sədərək, Şahbuz və Şərur rayonları
3	Abşeron–Xızı iqtisadi rayonu	Sumqayıt şəhəri, Abşeron və Xızı rayonları
4	Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	Ağsu, İsmayilli, Qobustan və Şamaxı rayonları
5	Gəncə–Daşkəsən iqtisadi rayonu	Gəncə və Naftalan şəhərləri, Daşkəsən, Goranboy, Göygöl və Samux rayonları
6	Qarabağ iqtisadi rayonu	Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları
7	Qazax–Tovuz iqtisadi rayonu	Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz rayonları
8	Quba–Xaçmaz iqtisadi rayonu	Xaçmaz, Quba, Qusar, Siyəzən və Şabran rayonları
9	Lənkəran–Astara iqtisadi rayonu	Astara, Cəlilabad, Lerik, Lənkəran, Masallı və Yardımlı rayonları
10	Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	Mingəçevir şəhəri, Ağdaş, Göyçay, Kürdəmir, Ucar, Yevlax və Zərdab rayonları
11	Mil–Muğan iqtisadi rayonu	Beyləqan, İmişli, Saatlı və Sabirabad rayonları
12	Şəki–Zaqatala iqtisadi rayonu	Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Şəki və Zaqatala rayonları
13	Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları
14	Şirvan–Salyan iqtisadi rayonu	Şirvan şəhəri, Biləsuvar, Hacıqabul, Neftçala və Salyan rayonları

Mənbə: Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına yenidən inteqrasiyası digər iqtisadi rayonların, o cümlədən Gəncə-Qazax və Aran iqtisadiyyatlarının daha səmərəli planlaşdırılmasını, iqtisadiyyatın idarə edilməsində çevikliyin təmin edilməsini və nəticədə bu təsərrüfat strukturunun inkişaf etdirilməsini tələb edir. COVID-19 sağlamlıq pandemiyasının gətirdiyi yeni qlobal tənəzzül iqtisadiyyatlara və əmək bazarlarına təsir etdiyi üçün milyonlarla işçi iş daxilində və işdən kənarında həyatlarını, rifahını və məhsuldarlığını kökündən dəyişdirən dəyişikliklərlə üzləşdi.

Bu dəyişikliklərin müəyyənəddici xüsusiyyətlərindən biri onların asimmetrik təbiəti - onsuz da əlverişsiz əhaliyə sürət ilə təsir etməsidir.

Bütün bu iqtisadi imkanların işğaldan azad edilmiş kənd təsərrüfatı, energetika, nəqliyyat və digər sahələrdə əldə olunması göstərir ki, onların həyata keçirilməsi və effektiv idarə edilməsi Qarabağın və Azərbaycanın iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verəcək. Qarabağ, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının iqtisadi inkişafı, onların beynəlxalq şimal-cənub və şərq-qərb nəqliyyat dəhlizlərinə, həmçinin Zəngəzur dəhlizinə daxil edilməsi Qarabağı bütün Cənubi Qafqazda iqtisadi hərəkətverici qüvvəyə çevirəcək. İqtisadi sürücü kimi Ermənistanın işğalı zamanı olduğu kimi münaqişə zonası əvəzinə regional əməkdaşlığın simvolu olacaq (<https://www.eurasiareview.com/28092021-with-new-economic-regions-karabakh-set-to-become-economic-driver-of-caucasus-oped>).

İAEƏ-ə əhalinin köçürülməsi asan məsələ deyil, hamısı strateji fəaliyyət planına əsaslanır. Birincisi, təhlükəsizlik tədbirləri başa çatdıqdan sonra işğaldan azad olunan ərazilərdə əsas infrastruktur, eləcə də yaşayış, sosial və fiziki infrastruktur formalaşdırılmalıdır. İnzibati dövlət xidmətləri göstərən məktəblər, xəstəxanalar və ictimai binalar olmalıdır. Təbii ki, azad olunmuş ərazilərin rifahı üçün böyük layihələr planlaşdırılır. Bu layihələri həyata keçirmək üçün milyardlarla dollar lazımdır. Hazırda yolların və şəhərlərin salınması, asfalt yolların salınması, rayonların elektrik enerjisi və içməli su ilə təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Ən əsası isə yeni yaşayış binalarının, məktəblərin, xəstəxanaların, idman komplekslərinin, mədəniyyət evlərinin tikintisi üçün layihələr hazırlanıb. Yaşayış binalarının, məktəblərin, xəstəxanaların, idman komplekslərinin, mədəniyyət evlərinin, xəstəxanaların tikintisi əhalinin bu ərazilərə miqrasiyasının sosial vəziyyətini yaxşılaşdıracaqdır.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də erməni faşizminin işğalından azad olunmuş torpaqlarımıza qayıdan insanların məqsədyönlü, çevik və aktiv məşğulluq proqramlarının hazırlanmasıdır. Bu sahədə Beynəlxalq Əmək Təşkilatı ilə əməkdaşlıq təklif edilir. İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımıza qayıdanların işlə təmin edilməsi probleminin

həlli istiqamətində xeyli işlər görülür. 2021-2025-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Layiqli Əmək Proqramı layihəsinin hazırlanmasında Beynəlxalq Əmək Təşkilatı ilə əməkdaşlıq da gözlənilir.

İnsan kapitalının inkişafı hesabına davamlı iqtisadi tərəqqinin təmin edilməsi bu gün Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinin əsasını təmin edir. Son zamanlar bu sahədə ümumi tədbirlər həyata keçirilib və yüksək nailiyyətlər əldə olunub. Əmək ehtiyatlarından, məşğulluq və sahibkarlıq imkanlarından səmərəli istifadə etməklə ölkədə iqtisadi inkişafın təmin olunması, layiqli əməyin dəstəklənməsi, əmək rəqabətliliyinin artırılması və əmək məhsuldarlığının artırılması. Strateji yol xəritələri əsas hədəflər kimi müəyyən edilib.

Belə çıxır ki, münaqişədən sonra bərpa prioritetləri əsasən aşağıdakılara əsaslanacaq (Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. 2021: s.17):

- rayonda sosial infrastrukturun inkişafının təmin edilməsi;
- dövlət idarəçiliyinin fəaliyyətinə hərtərəfli dəstək;
- iqtisadi-sosial problemlər nəzərə alınmaqla, insan kapitalının inkişafı üçün tədbirlər görərək mərhələli şəkildə insanların köçürülməsini təmin etmək.

- məşğulluq tədbirləri, o cümlədən sahibkarlığın, kiçik biznesin inkişafı, ailə iqtisadiyyatının inkişafı;

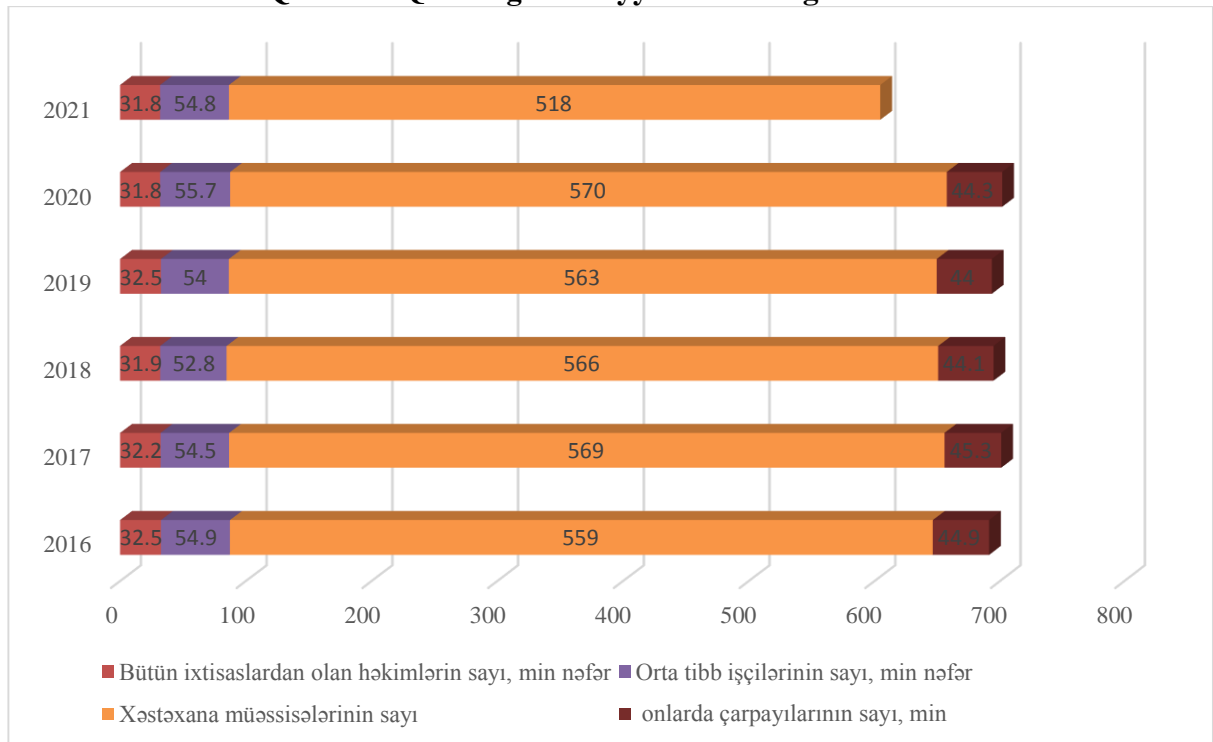
- nəhayət, regionun zəngin təbii sərvətlərinə əsaslanan yeni texnologiyalar, o cümlədən yeraltı və yerüstü təbii sərvətlər, dağ-mədən və metallurgiya, metallurgiya, maşınqayırma və emalı, yüngül sənaye, qida sənayesi, tikinti materialları sənayesi, energetika, kənd təsərrüfatı, turizmin inkişafı, burada xalq sənətkarlığı və digər fəaliyyətlər üstünlük təşkil edəcək.

Qəbul edilmiş milli prioritetlər müasir inteqrasiyanın çağırışları və qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya zərurəti ilə bərabər, eyni zamanda milli iqtisadiyyatın kompleks inkişafını, eləcə də “azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdış”ı əks etdirir. Göründüyü kimi, vətəndaşların əbədi yaşaması üçün təhlükəsiz və rahat yaşayış mühitinin yaradılması danılmaz əhəmiyyət malikdir. Bu, yeni ərazilərdə layiqli mənzillərlə təmin olunmasını, müasir infrastrukturun qurulmasını, rahat həyat tərzini və müasir xidmətlərin göstərilməsini tələb edir. Qarabağ iqtisadi sferasında

sosial sahənin göstəricilərini aşağıdakı kimi təhlil etmək olar. Qarabağ iqtisadi rayonunda 2015-2021-ci illər arasında səhiyyə göstəriciləri aşağıdakı kimi olub. Əməyin məhsuldarlığının artırmaq üçün, əməyin məhsuldar qüvvəsi ilə əmək məhsuldarlığının arasında yaranan fərqi müəyyən etmək lazımdır.

Dünyanın ən böyük beyin mərkəzlərindən hesab edilən Heritage Foundation tərəfindən hazırlanan 2021-ci il İqtisadi Azadlıq İndeksində Azərbaycan 6 pillə irəliləyərək 172 ölkə arasında 38-ci yerə yüksəlib. Bu il Azərbaycan dünya orta göstəricisindən yüksək və Avropa ölkələri səviyyəsində çıxış edib. İndeksdə lider ölkələr Sinqapur, Yeni Zelandiya və Avstraliyadır (İqtisadi Azadlıq İndeksi 2021 hesabatı (<https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/iqtisadi-azadliq-indeksi-2021-hesabatina-gore-azerbaycan-6-pille-irelileyib-43>)).

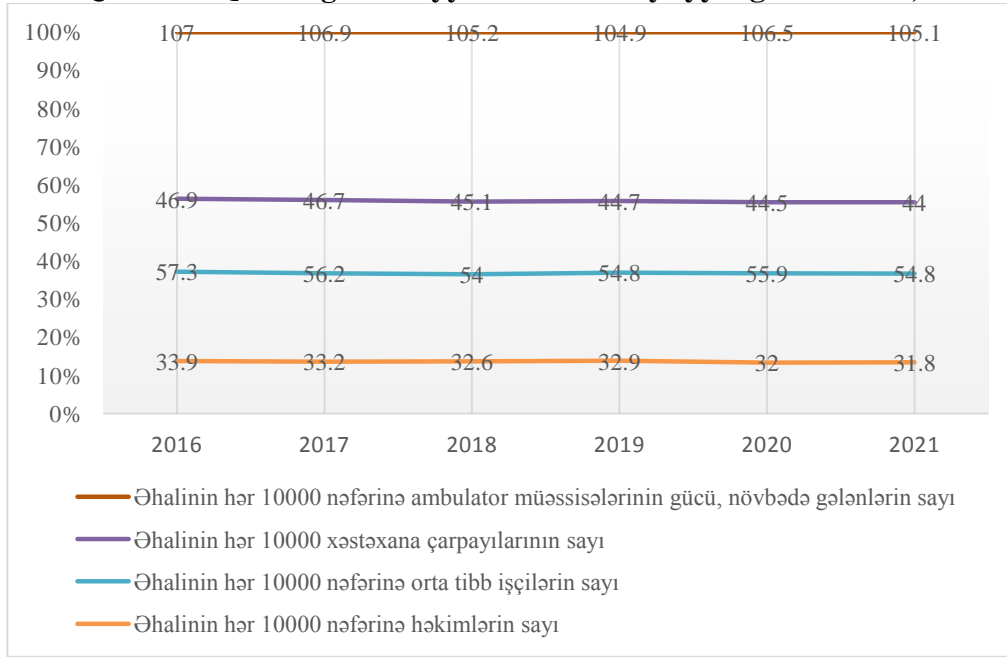
Qrafik 1: Qarabağda səhiyyə üzrə əsas göstəricilər

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>

Qrafikin təhlilinə nəzər yetirsək görərik ki, müəssisələrin sayında 2021-ci ildə azalma müşahidə edilmişdir. 2021-ci ildə xəstəxanaların sayı 518, 2016-cı ildə isə bu rəqəm 559 olmuşdur.

Qrafik 2: Qarabağda səhiyyə üzrə əsas keyfiyyət göstəriciləri, %-lə

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>

2021-ci ilin statistikasına əsasən əhalinin hər 10000 nəfərinə düşən həkimlərin sayı 31,8 nəfər olub, 2016-cı ildə 33,9 nəfərə çatmışdır. 2021-ci ildə hər 10000 nəfərə düşən xəstəxana çarpayılarının sayı 54,8, 2016-cı ildə isə bu rəqəm 57,3 olmuşdur.

Cədvəl 7: Qarabağda sosial-iqtisadi göstəricilərin təhlili

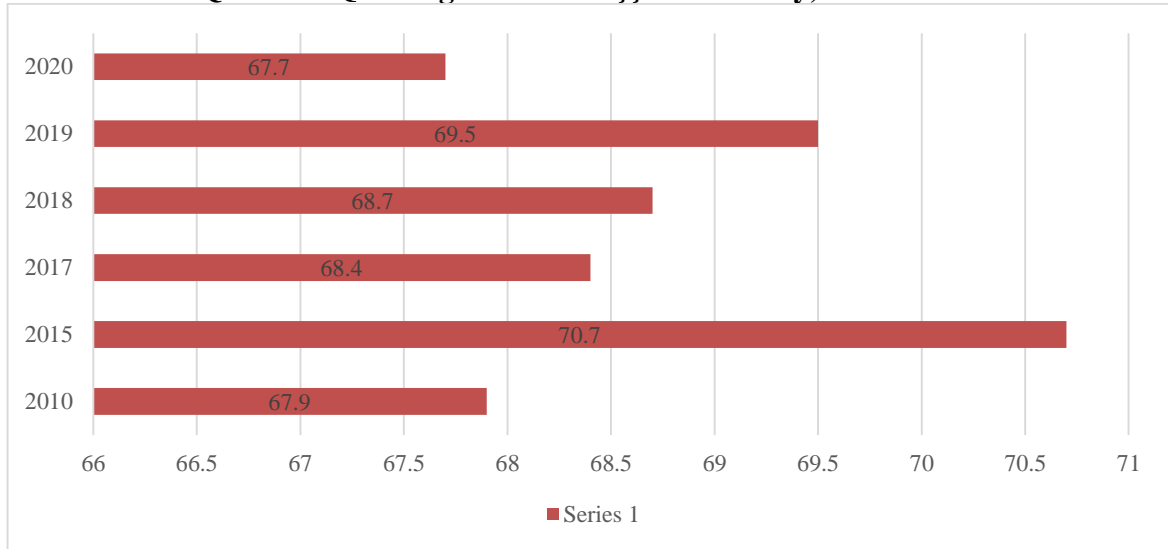
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Pensiyaçıların sayı, nəfər	81392	81597	81058	79221	77142	72495
İşləyənlər	6844	6958	7120	8205	9669	10328
İşləməyənlər	74548	74639	73938	71016	67473	62167
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, manat	151,5	163,6	174,0	183,7	215,1	257,2
Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	28618	29949	30374	33103	29736	30216
Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	49,4	55,0	55,5	62,2	117,6	117,2
Dövlət hesabına mənzil alan və yaşayış şəraitini yaxşılaşdıran ailələrin sayı, vahid	15	418	1593	-	72	725

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

2020-ci ildə Qarabağ üzrə pensiyaçıların sayı 72 495 nəfər, 2015-ci ildə 81 392 nəfər, 2019-cu ildə isə 77 142 nəfər olub. 2020-ci ildə iqtisadi rayon üzrə məşğul

əhalinin sayı 10328 nəfər, işsizlərin sayı isə 62167 nəfər olmuşdur. 2019-cu ildə işçilərin sayı 9669, 2020-ci ildə isə 67 473 nəfər olub.

Qrafik 3: Qarabağda mizdlu işçilər üzrə say, min nəfərlə

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Qarabağda 2020-ci il üzrə mizdlu işçilərin sayı 67,7 min nəfər təşkil etmişdir ki, bu da əvvəlki illə müqayisədə 1,8 min nəfər azlıq təşkil edir.

Cədvəl 8: Qarabağda mizdlu işçilər üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqının miqdarı, manatla

	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Qarabağ iqtisadi rayonu - cəmi	187,1	242,0	242,2	279,5	344,9	409,9
o cümlədən:						
Xankəndi şəhəri	-	-	-	-	-	-
Ağcabədi rayonu	192,0	246,4	241,6	261,2	341,8	398,9
Ağdam rayonu	181,1	227,4	235,0	278,3	333,6	396,5
Bərdə rayonu	176,8	244,8	242,3	268,0	342,7	394,9
Füzuli rayonu	202,5	248,5	235,4	287,2	359,0	440,7
Xocalı rayonu	216,0	268,4	269,9	331,8	404,9	511,2
Xocavənd rayonu	214,4	256,0	262,2	290,4	380,9	506,1
Şuşa rayonu	222,0	277,9	296,0	486,4	353,2	410,2
Tərtər rayonu	173,9	230,5	243,0	269,5	338,4	414,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Müqayisə dövrünə nəzər saldıqda 2020-ci ildə iqtisadi rayonda çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı 409,9 manat təşkil edib ki, bu da 2010-cu illə müqayisədə 2,1 dəfə çoxdur. Halbuki Qarabağda orta aylıq əməkhaqqı ölkədəkindən 1,7 dəfə azdır.

2.2. Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanın əmək bazarına təsir edən əsas amilləri

Ermənistan Respublikasının Prezidenti respublika Silahlı Qüvvələrinin təcavüzü zamanı mülki əhaliyə, dövlət əmlakına, habelə infrastruktura, sahibkarlıq subyektlərinə dəymiş ziyanın qiymətləndirilməsini və aradan qaldırılmasını təmin etmişdir. Dəymiş zərərin qiymətləndirilməsi və dövlət başçısına təqdim edilməsi, zədələnmiş obyektlərin təmiri, təmir-tikinti işlərinin xərcləri ilə bağlı Prezidentə təklif vermək üçün xüsusi Dövlət Komissiyası yaradılıb.

Cədvəl 9: Münaqişə dövründə Qarabağ ərazisindəki yeddi rayonun talan edilmiş, məhv edilmiş qəsəbə, mədəni-məişət obyektləri, tarixi abidələr və şəhid olmuş, əlil olmuş insanları barədə

	Ərazisi, km ²	Əhalisi, min nəfər	Dağıdılıb, talan edilib			Şəhid verib, nəfər	Əlil olub, nəfər
			Qəsəbə və kənd	Mədəni-məişət obyektləri	Tarixi abidələr		
Ağdam	1094	143,4	122	598	27	538	587
Füzuli	1386	98,6	54	154	15	528	1039
Cəbrayıl	1050	50,1	77	197	27	347	172
Zəngilan	707	31,9	84	138	13	191	110
Qubadlı	826	29,5	94	205	12	232	146
Laçın	1875	1540	120	575	12	259	225
Kəlbəcər	936	57,5	217	134	87	217	49
	8134	465,0	768	2001	193	2312	2598

Mənbə: İbrahimov İ.H. 2021: s.29.

Zəngəzur nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyətinin təmin edilməsi, Naxçıvanın blokadadan azad edilməsi, Ermənistanın Azərbaycandan İran, Türkiyə və Rusiyaya çıxışının yaradılması region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin daha da genişlənməsinə töhfə verəcək. Bölgənin təbii iqlim xüsusiyyətləri və yüksək dağlıq relyefi obyektiv problemlər yaratsa da, azad edilmiş ərazilərin tarazlı inkişafında düşünülmüş nəqliyyatın inkişaf strategiyaları mühüm rol oynayır. Hazırda müvafiq strukturlar tərəfindən rayonun təbii, torpaq, su ehtiyatları və faydalı qazıntılar üzrə zəruri materiallar toplanaraq emal edilir ki, bu da gələcək inkişaf proqramlarında istifadə olunacaq.

1991-ci ildə işğaldan əvvəlki dövrdə bu bölgələrin əhalisi 442.000 nəfər, işçi qüvvəsi isə 256.000 nəfər idi. 1991-ci ildə işğaldan azad edilmiş 7 rayonda 6 min

nəfərin çalışdığı sənaye müəssisələri tərəfindən 7 milyon manatlıq 800 milyon manata yaxın sənaye məhsulu istehsal edilmişdir. Ağdam rayonunda maşınqayırma müəssisələri, Bakı Kondisioner Zavodunun filialları, Kosmik Tədqiqatlar Elmi İstehsalat Birliyi və Bakelekromaş zavodları fəaliyyət göstərirdi. Təkcə Ağdamın sənaye və aqrar-sənaye müəssisələrində 3400 sənaye işçisi çalışırdı. Burada karxana təsərrüfatı yüksək inkişaf etmişdir. Ağdam konserv, un zavodları və bir neçə çörək zavodlarının tikilib istifadəyə verilməsi 1970-1985-ci illərdə rayonun yeyinti sənayesinin 3,3 dəfə artımını təmin etmişdir. Qubadlıda Xanlıq, Əli-Qulu, Novlu, Bəşarat kəndlərində Bakı Tekstil Kombinatının və 2-ci Xalça Tikiş Fabrikinin filialları yaradılmışdır. Rayonun “Bakı fəhləsi”, “Bakı Torpaq Transformatorları” və “Kür Qarabağ İstehsalat Birliyi”nin regional bölmələri zəruri məhsulların istehsalını ildən-ilə artırmışdır. 1987-1990-cı illərdə Ləkin və onun kəndlərində Cimli, Upran, Hümərtə, Qarabəyli, Arumlu, Bumunduz, Bakı Voladarisski İstehsalat Tikiş Birliyi, Gəncə İstehsalat Tikiş Birliyi, Sumqayıt Yüksək Trikotaj Fabriki fəaliyyətə başlamışdır

Ərazidə mineral su emalı zavodu, süd zavodu, yağ-pendir zavodu, ət-süd kombinatı, karxana var idi. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı torpaqlarında əkin sahələrinin payı digər aztəminatlı rayonlarla müqayisədə aşağı olsa da, işğaldan əvvəlki bu ərazilər bütövlükdə kənd təsərrüfatı məhsullarını artırmağa çalışırdı.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin kənd təsərrüfatı potensialı böyükdür. Bu ərazilərdə qızıl, mis, civə, dəmir, mərmər, eləcə də tikinti materiallarının istehsalı üçün xammal bazası var. Məsələn, üzümçülük Qubadlı, Cəbrayıl, Zəngilan rayonlarında inkişaf etmişdir. Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı və Zəngilanda heyvandarlıq yüksək inkişaf etmişdir. Bu ərazilər yerli ət istehsalında mühüm rol oynamışdır. Gördüyümüz kimi, regionlar həm sənayedə, həm də kənd təsərrüfatında həm böyük xammal bazası, həm də təbii resurs potensialına malikdir. Bütün bunlar həmin ərazilərin iqtisadiyyatının yüksək tempə inkişaf etməsinə imkan verəcək.

Aydındır ki, azad edilmiş ərazilərin gələcəkdə təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə xarici investisiyalar lazımdır, çünki xarici biznesə daha çox xarici diqqət ayrılır və nəticədə bu halda təhlükəsizlik məsələləri daha effektiv həll olunur. Amma

ilk növbədə infrastrukturaya investisiyaları dövlət təmin etməlidir, çünki etibarlı infrastruktur olmadan heç bir investor maraqlanmayacaq. Sərmayələri həm də azərbaycanlı iş adamları, işğaldan azad edilmiş rayonlardan olan, hazırda bizneslə məşğul olan və başqa ölkələrdə – Avropada, Rusiyada, ABŞ-da yaşayan insanlar cəlb edə bilərdi. Konkret olaraq bu iş adamları üçün ayrıca proqram yaratmaq lazımdır ki, onlar pul yatırınsınlar, bu rayonlarda iş yerləri yaradılsın. İşğaldan azad olunan ərazilərdəki torpaqlar kənd təsərrüfatı sahəsi üçün çox əlverişlidir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizin mövcud potensialı, xammal və təbii sərvətlərin və məhsuldar torpaqların həcmi nəzərə alınmaqla, bərpa mərhələsindən qısa müddət sonra bu rayonlarda istehsalın 8 dəfəyə qədər artacağı gözlənilir. Bu o deməkdir ki, biz tezliklə bu sahələrdə təzə iş yerlərinin yaradılması və güclü iqtisadi inkişafın şahidi olacağıq (Nabiyeva I.M. 2021: s.130).

Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial inkişafı problemləri müasir şəraitdə yeni texnologiyaların tətbiqi, ənənəvi sənaye sahələrinin inkişafı, eləcə də rəqabət mühitinin gücləndirilməsi üçün qayda və prinsiplərin tətbiqi yolu ilə həll edilməlidir. Əhəlinin köçürülməsi üçün məşğulluq və sosial infrastruktur obyektlərinin inkişafı, yerləşdirilməsi və istifadəsində nominal dəyərlər arasında bazar tələbi və optimal performans proqnozlaşdırılmalıdır. Hər bir sakinin tələbləri ilə yanaşı, ölkə üçün lazım olan dəyərləri və məqsədləri balanslaşdırmalı və tarazlaşdırmalıdır. Azad edilmiş rayonlarda iş yerli resurslardan və xidmətlərdən istifadə etməklə ixrac potensialının artırılmasına yönəldilməlidir. Dövlətin regional siyasətinə əsasən, dövlət sifarişi ilə bu rayonlarda sahibkarlığa dəstək proqramları təşkil oluna bilər. Məşğulluğa kömək proqramları Ağdam rayonunda sənətkarlıq, emal sənayesi, kənd təsərrüfatı, turizm və heyvandarlıq, sosial infrastruktur obyektləri vasitəsilə icra oluna bilər.

İşğaldan azad olunmuş rayonların sosial-iqtisadi inkişafı sistemli və kompleks proqramlara, tədbirlərə, tapşırıqlara əsaslanmalıdır. Fikrimizcə, bu proqramların konturları aşağıdakı ardıcılıqla və mərhələlərlə həyata keçirilə bilər:

- regionlar üzrə qlobal və yerli məqsədlərin təsdiqi və alternativ qərarlar üçün səmərəlilik meyarlarının müəyyən olunması;

- bu məqsədlər üçün resurs potensialı, təşkilati məsuliyyət müəyyən edilməlidir;

- hər bir regionun özünün yerli vəzifələri, inkişaf dinamikası və icra müddətləri var;

- regionların inkişafına maliyyə yardımını sistemində pay və məxaric strukturunun əsas istiqamətləri, gəlir mənbələri və bölgü sistemi proqnozlaşdırılır;

- layihələr xarici şirkətlərin istiqamətini və regionda dövlət investisiyalarının dəyərini və yerli resurslardan istifadədə təkrar istehsal xərclərini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulub.

Hazırkı şəraitdə regionların resurs potensialı və resursları qiymətləndirilməklə biznes potensialı, özünüməşğulluq və xarici sahibkarlıq sxemləri hazırlanmalıdır. O, regionların iqtisadi və sosial inkişafı əlverişli variantları olan səmərəli ərazi iqtisadi əlaqələri əsasında mürəkkəb sənaye mərkəzləri, klasterlər və müştərək müəssisələr şəklində layihələndirilir. Fikrimizcə, rabitə, nəqliyyat və insan resursları nəzərə alınmaqla istehsal, xidmət və istehlak obyektlərini aşağıdakı istiqamətlərdə inkişaf etdirmək olar:

- Kəlbəcər rayonunda mineral su istehsalı və turizm mərkəzi üçün mərkəzi və regional resurslar, eləcə də biznes fəaliyyəti kimi kompleks tədbirlər inkişaf etdirilə bilər. Kəlbəcərin sarı otlaqları və su ehtiyatları yerli və digər rayonlar, eləcə də heyvandarlıq üçün baza ola bilərdi;

- Ağdam rayonunda emal sənayesinin, kənd təsərrüfatının, sənayenin, infrastruktur obyektlərinin və elmi-tədqiqat mərkəzlərinin inkişafı;

- Zəngilanın iqtisadi və sosial bazası nəzərə alınmaqla azad iqtisadi zonaların və ticarət mərkəzlərinin, nəqliyyat mərkəzlərinin, turizmin inkişafı: dağ və beynəlxalq turizm mərkəzləri. Daha çox sənaye qazıntı və meyvə emalı müəssisələri yaradılmalıdır;

İşğaldan azad olunmuş rayonlar arasında əsas əlaqə Ağdamın və ona bitişik rayonların kompleks inkişafıdır. Ağdamın digər rayonlarla iqtisadi və kommunikasiya əlaqələrinin genişləndirilməsi təşkilatın ərazi strukturu kimi prioritet məsələ ola bilərdi. Ağdamın sənaye potensialı və infrastruktur mərkəzləri

kənd təsərrüfatından, enerji resurslarından və digər bölgələrdən gələn əmək ehtiyatlarından intensiv və səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Regional bölgədə istehsal və xidmət sahəsi dövlət idarəçiliyinin resursları və mexanizmlərinin qabiliyyətindən, yerli və əhalinin intellektual kənd və şəhər mühitində iqtisadi və sosial dövrüdə iştirak etmək qabiliyyətindən, resurslardan və rahat idarəetmədən asılıdır. Beləliklə, sığorta sisteminin qiymətləndirilməsində, asan xidmət göstərilməsi və dəyərlərin təsdiqində aşağı qiymət strukturunun seçilməsi və istifadəsi vacibdir. Ağdam biznes ənənəsi resurslardan istifadə edərək təbii-coğrafi və dominant funksiyalarını yerinə yetirən rayon kimi formalaşmalıdır. Ağdamın Ağdam rayonu və digər qonşu rayonlarla əlaqələrini stimullaşdırmaq üçün prioritet maddi və maliyyə dəstəyi, subsidiyalar və dövlət dəstəyi, sosial müdafiə sistemindən istifadə edilməlidir. Bir neçə ucqar kənd və qəsəbədə sosial müdafiə sistemində əmək haqqının artırılması və ya məqsədyönlü fəaliyyətin tənzimlənməsi üçün əlavə əmək haqqı və sosial müavinətlər sistemi daxil edilməlidir. Dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən infrastruktur layihələri normativ sənədlərə uyğun hazırlanmalıdır (Qurbanova F. 2021: s.3).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin işğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı müəyyən tədbirlər haqqında sərəncamı ilə mədəniyyət-tarixi abidələrin yaradılması və əhalinin layiqli həyat şəraitinin yaradılması istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir (İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021).

Bu çərçivədə həyata keçirilən layihələr qısa müddətdə bu ərazilərin sülh və əməkdaşlıq zonasına çevrilməsində əsas rol oynayır. Bu ərazilərin zəngin resurslarından və infrastruktur potensialından səmərəli istifadə, dövlət-özəl tərəfdaşlıq və ən əlverişli biznes mühiti əsasında təsərrüfat fəaliyyətinin canlandırılması, davamlı köçürülmənin təmin edilməsi ölkənin uzunmüddətli perspektivlərinə cavab verməlidir.

Heyvandarlıq Heyvandarlıq Təsərrüfatlarının yaradılması. Torpaqların meliorasiyası və istifadəyə verilməsindən sonra heyvandarlıq təsərrüfatlarının

yaradılması, heyvandarlıq təsərrüfatlarının təmin edilməsi üçün tədbirlər görülməlidir. Heyvandarlığın intensiv amillərlə bağlı inkişaf potensialını nəzərə alaraq təsərrüfatların yaradılması və təsərrüfatların məhsuldar heyvanlarla təmin olunması problemi aktualdır. Heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması tədbirləri iqtisadi səmərəliliyin artırılması baxımından optimal olan təsərrüfatların təşkilini də əhatə edir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin aqrotexniki xidmətlərin yaradılması, toxum, gübrə və pestisidlərlə təmin edilməsi, istehsal sahələrinin təmin olunması vacibdir. Toxumlara, gübrələrə və pestisidlərə çıxışın asanlaşdırılması və bu azad edilmiş ərazilərdə aqrotexniki xidmətlərin təşkili üçün reabilitasiya tədbirləri ilkin olaraq dövlət ASC tərəfindən icra oluna bilər. Bu sahədə fərdi təsərrüfatların tədricən stimullaşdırılması da mühüm şərtədir (Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. 2020: s.30).

Kənd Təsərrüfatı Mütəxəssislərinin Hazırlanması, məlumat və məsləhət xidmətlərinin təşkili. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaşayan fermerlərə məsləhət xidmətlərinin təşkili rayonda kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafında mühüm amillərdən biridir. Belə ki, kənd yerlərində qeydiyyatda olanların böyük əksəriyyəti kənd təsərrüfatı fəaliyyətindən çoxdan istefa verib, yaxud işğaldan sonra şəhər və qəsəbələrdə doğulub böyüyən yeni nəslin kənd təsərrüfatı təcrübəsi yoxdur. Həmçinin, hazırda təsərrüfat texnologiyası yenilənir və yeni, məhsuldar əkinçilik üsulları formalaşır.

Məhsulların tədarükü və ticarəti üçün logistik infrastrukturun yaradılması. Təsərrüfatların fəaliyyətə başlaması üçün yuxarıda qeyd olunan zəruri tədbirlər görüldükdən sonra onların davamlı fəaliyyəti üçün tədarük zəncirləri yaradılmalı və ən qısa zamanda logistik infrastruktur formalaşmalıdır. Logistika infrastrukturunu istehsal olunan məhsulların daşınması və saxlanması, habelə nəqliyyat vasitələrinə çıxış və yolların bərpasını əhatə etməlidir. Rayonda baramaçılıq və tütüncülərin reabilitasiyası imkanlarını nəzərə alaraq, barama və tütün satış məntəqələrinin yaradılması infrastruktur baxımından da vacib əhəmiyyəti vardır.

Kənd Təsərrüfatı Emalı Müəssisələrinin yaradılması. Rayonda tədarük və logistika infrastrukturunu ilə yanaşı, istehsal strukturuna uyğun kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin yaradılması da mühüm addımdır. İşğaldan azad

edilmiş rayonlarda südçülük, üzümçülük və bağçılıq sahələrinin inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq, bu ərazilərdə emal müəssisələrinin yaradılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yem zavodunun inkişafı və taxılçılığın inkişafı əsasında heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi əsasında qida məhsulları istehsalı və məxfi emalı üzrə sənaye müəssisələrinin yaradılmasını da nəzərdən keçirmək olar.

Dövlət yardımı üçün konkret mexanizm yaradılması. Hazırda hökumət kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi siyasətində, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrobiznes sahələrinə investisiyaların cəlb edilməsi siyasətində konkret dəyişikliklər etməlidir. Belə ki, ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı, emal və ticarətin inkişafı üçün mövcud dəstək və təşviq siyasəti həyata keçirilir. Əvəzində ilk növbədə, azad edilmiş ərazilərin bərpasına ehtiyac var (Fikrətzadə F.F., Xəziyeva S.İ. 2020: s.30).

Azad olunmuş ərazilərdə ağıllı texnologiyaların istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur. Beləki, Zəngilan rayonunun Üçüncü Ağalı kəndi ərazində həyata keçirilməsi planlaşdırılan “ağıllı kənd”, “ağıllı şəhər” konsepsiyaları Prezident İlham Əliyevin iştirakı ilə artıq layihənin icrasına başlanılmışdır. Bu konsepsiyanın məşğulluğun təmin edilməsi prosesində çox əhəmiyyətli rolu vardır. Bundan əlavə konsepsiya aqrar sektourunun inkişafına, idarəetmə sahələrində şəffavlığın təmin olunmasına, elektronlaşdırma və qərarların düzgün və tez qəbul olunmasında xüsusi rolu olacaqdır. İnnovativ kənd layihələrindən dünyada da istifadə olunur.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə əlverişli biznes mühitinin yaradılması, mikro, kiçik və orta müəssisələrin formalaşdırılması qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafına böyük təkan verəcək, istehsal artacaqdır. Bu inamın maddi əsasını işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii sərvəti təşkil edəcək, fədakar, məğrur insanlar öz doğma yurdlarına sosial-iqtisadi əsas kimi qayıdacaqlar.

2.3. Əmək bazarının insan resurslarının idarə edilməsində rolu

Yuxarıda müzakirə edilən məlumatlar daha çox kəmiyyət xarakteri daşıyır və onlar davam edən demoqrafik dəyişikliklərin dərin, keyfiyyət proseslərini gizlədir. Əvvəllər əhalinin artım tempinin azalması da qeyd olunurdu. İlk növbədə doğum, ölüm, nikah və boşanma kimi proseslərin güclü təsirinə məruz qalan əhalinin təbii artım tempinin azalması ilə bağlıdır. Müxtəlif yaş qruplarında əhalinin təbii çoxalmasının fərqli xüsusiyyətləri var (məsələn, yaşlılarda ölüm nisbəti gənclərə nisbətən daha yüksəkdir, ümumiyyətlə doğum nisbəti yalnız məhdud yaş intervalında olan insanlarda, nikahlarda və, müvafiq olaraq müəyyən yaşa qədər boşanmalar da mümkün deyil). Bölgə əhalisinin təbii çoxalması prosesləri haqqında daha dəqiq təsəvvürə malik olmaq üçün biz ən vacib cins və yaş demoqrafik əmsallarını nəzərdən keçirəcəyik. Onlardan biri də reproduktiv yaşda olan qadınlar üçün hesablanan məhsuldarlıq əmsalıdır.

Məşğulluq problemi demoqrafik proseslərlə sıx bağlıdır. Bununla əlaqədar olaraq, əhali əsas rol oynayır, çünki o, iqtisadiyyatı zəruri insan resursları ilə təmin edir. Bəzi sahələrin inkişafı kəmiyyət, keyfiyyət və rəqabət qabiliyyətindən asılıdır. Digər tərəfdən, iqtisadiyyatın işçi qüvvəsini layiqli şəraiti və əmək haqqı olan işlə təmin edə bilməməsi əhalinin strukturunda müvafiq dəyişikliklərlə işsizliyin və miqrasiya proseslərinin inkişafına kömək edir (<https://www.sosial.gov.az>- əmək bazarı və sosial məsələlər).

İqtisadi fəal əhalinin dinamikasını və yaradılmış iş yerlərinin sayını nəzərə alın. Müasir məşğulluq siyasətinin özəlliyi ondadır ki, məşğulluğun dövlət tərəfindən təmin edildiyi və təmin edildiyi keçmiş SSRİ dövründən fərqli olaraq, işsizliyin hətta nəzəri cəhətdən istisna edildiyi, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu problemin həlli bazar alətləri və institutlarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Dövlətin funksiyası yalnız müvafiq şəraitin və hüquq normalarının yaradılmasına qədər azalır. Təəssüf ki, rayonda yeni iş yerlərinin yaradılmasında özəl sektorun töhfəsi hələ də dövlət qurumlarından xeyli aşağıdır. Dövlət sektorunun əmək bazarında cəlbediciliyi bu günə qədər regionda qalmaqdadır: o, iqtisadiyyatda işləyən vətəndaşların demək olar ki, 60%-ni və ümumi məşğul əhalinin təxminən 87%-ni işlə təmin edir.

Regionda məşğulluğun sahə strukturu da yavaş-yavaş dəyişir. Cədvəl 2.-də göstəriləndiyi kimi, bütün məşğulluğun 44%-i kənd təsərrüfatı, mədənçıxarma və tikinti kimi sektorlardadır. Rayonda üstünlük təşkil edən sənaye kənd təsərrüfatıdır ki, bu da 2013-cü ildə bütün məşğulluğun 37%-ni təşkil edib. Təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, hətta yeni yaradılmış iş yerləri hələ də aşağı ixtisaslı işçi qüvvəsinin istifadəsinə yönəlmiş məşğulluğun sektoral strukturunu yavaş-yavaş dəyişir.

Məşğul əhalinin peşəkar keyfiyyətlərinin mühüm göstəricisi onun hazırlıq səviyyəsidir. İstehsalın texniki və texnoloji yenilənməsinin aşağı templəri işçilərin peşəkarlıq səviyyəsinə yüksək tələblər qoymur. Nəticədə 8 il ərzində rayonda ali təhsillilərin sayı hər 1000 nəfərə 105 nəfərdən 109 nəfərə yüksəlib, yəni. 4% ilə. Eyni dövrdə orta ixtisas təhsilli mütəxəssislərin sayı hər 1000 nəfərə 82 nəfərdən 66 nəfərə qədər azalmışdır. Bütövlükdə respublikada gedən bu proseslər öz inkişaf tempinə görə global proseslərdən geri qalır. Belə ki, son 10 ildə respublikada ali təhsillilərin sayı 14,5 faiz artıb, orta ixtisas təhsillilərin sayı isə 24,5 faiz azalıb. Nəticədə orta ixtisas və ali təhsilli əhalinin ümumi sayı 6 faiz azalıb. Nəticədə 2013-cü ildə respublikanın ümumi əhalisinin yalnız 12,4%-i ali təhsilli olduğu halda, Aİ ölkələrində ümumi əhalinin 30%-i olmuşdur.

İşçilərin peşə hazırlığının səviyyəsi istehsalın keyfiyyətini və mədəniyyətini müəyyən edir. Respublikada işçi ixtisasları üzrə fəhlələrin göstərilən hazırlığı iki formada həyata keçirilir: müəssisədə və peşə məktəbi və liseylərində. Son 8 ildə respublikada peşə liseyləri və məktəblərinin sayı 2 faiz azalmış, onlarda hazırlanan mütəxəssislərin sayı isə 14,4 faiz artmışdır. Müəssisələrdə təlim keçmiş işçilərin sayı nəzərdən keçirilən illərdə 2,5 dəfə artmışdır. Belə ki, bu gün respublikanın müəssisə və təşkilatlarında işçilərin böyük əksəriyyətinin lazımi peşə hazırlığı yoxdur ki, bu da istər-istəməz məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olmasına, istehsal risklərinin və xəsarətlərin artmasına gətirib çıxarır.

Respublikada işçi ixtisaslarının hazırlanması ilə bağlı mövcud vəziyyət regionda işçi ixtisaslarının hazırlanmasında da özünü göstərir. Peşəkar kadr hazırlığının əsas mənbəyi kimi peşə təhsili xüsusi diqqətə layiqdir. Bu təhsil ilkin

bacarıq, vərdişlərin inkişafı üçün çox vacibdir, çünki o, ən yeni texnologiyaların sənaye sahələrinin yayılmasını genişləndirməyə sahibdir. Bu bacarıq və xidmətlərin əsas istehlakçıları olan respublikada və regionda bir çox iri müəssisələrin bağlanması nəticəsində peşə təhsili sistemi öz nüfuzunu və cəlbediciliyini itirmişdir. Peşə təhsilində islahatların əsas istiqaməti bir çox peşə məktəblərinin sayının azaldılması və sonradan onların saxlanması xərclərini azaltmaq məqsədi ilə onların birləşdirilməsi ilə bağlı idi. Nəticədə təhsil sistemində ən böyük itkini peşə təhsili seqmenti verib. Bu seqment daha çox bazarın və ümumiyyətlə, regionda fəaliyyət göstərən müəssisələrin ehtiyaclarına yönəlib. Verilən məlumatlar istər gənclərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, istərsə də hazırlanmış mütəxəssislərin və bu hazırlığın keyfiyyətinin artırılması baxımından rayonda peşə təhsilinin artırılması üçün böyük ehtiyatların olduğunu göstərir.

Müstəqillik illərində fəhlələrin peşə hazırlığının inkişafı üç mərhələdən keçib. Birinci mərhələdə bu sahəyə maraq tamamilə itdi. İstər keçmiş ittifaqın dağılması, istərsə də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi iri müəssisələrin bağlanması ilə bağlı idi. Bu proseslərin nəticəsi peşə məktəblərinin sayının 140-dan 87-yə, hazırlanmış mütəxəssislərin sayının isə 84.000-dən 20.000-ə enməsi idi. İqtisadiyyatın ləng bərpası və texniki kadrlara tələbatın artması dövrü. Bu, respublikanın sürətli iqtisadi inkişafı, şəhər və rayon mərkəzlərinin abadlaşdırılması istiqamətində böyük həcmdə işlərin görülməsi dövrüdür. Yüksək iqtisadi artım templərinin müəyyən edilməsi iqtisadiyyatın əksər sahələrində texniki mütəxəssislərə tələbatın daha da artmasına kömək etdi. Bu prosesin inkişafı peşə məktəblərinin sayının 108 vahidə, tələbələrin sayının isə 26 min nəfərə qədər artması ilə nəticələndi (<https://www.sosial.gov.az>- əmək bazarı və sosial məsələlər).

Hər il bilavasitə rayonun müəssisə və təşkilatlarında təcrübəli ustaların rəhbərliyi altında ən vacib ixtisaslar üzrə 200-ə qədər mütəxəssis işçi hazırlanır. Bu hazırlıq metodunun müsbət və mənfi tərəfləri var. Müsbət məqamlar onunla bağlıdır ki, minimum vəsait hesabına 6-12 ay ərzində istehsalı və vəzifəsini bilən işçilərin birbaşa iş yerində təlim keçmələridir. Bu metodun dezavantajı işçinin dərin nəzəri hazırlığının olmaması, tam orta təhsil almaq imkanının olmamasıdır.

Özəl sektor təhsilin inkişafına mühüm töhfə verir. Qərbi ölkələrində onun xərcləri Aİ-də 0,67%-dən ABŞ-da ÜDM-ə 2,36%-ə qədər dəyişir. Mütləq ifadə ilə bu, on milyardlarla dollardır. Azərbaycanda, təqribi hesablamalara görə, bu, ÜDM-in 0,4%-dən çox deyil. Peşə təhsilinin kifayət qədər maliyyələşdirilməməsi texniki mütəxəssislərin hazırlanmasının keyfiyyətinə mənfi təsir edir, istər-istəməz işçi qüvvəsi tərəfindən rəqabət üstünlüklərinin itirilməsinə, əmək bazarında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə, xüsusən də müvafiq mütəxəssislərə yüksək tələbatın saxlanmasına gətirib çıxarır.

Bu bölmənin tədqiqinin nəticələrinə yekun vuraraq qeyd edək ki, respublikanın məşğulluq siyasətində 1990-cı illərinin dağıntı və xaosunun aradan qaldırılması nəticəsində əldə edilmiş uğurlar vasitəsilə həyat durmadan hərəkət və inkişafdadır, XXI əsrin birinci, ikinci və sonrakı onilliklərinin artan problemləri, həlli ötən əsrin nöqtəyi-nəzərindən getdikcə çətinləşir, bəzən hətta həlli mümkün olmayan bir vəzifəyə çevrilir. Problem iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi zərurəti ilə mürəkkəbləşir.

III FƏSİL. İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ RAYONLARDA SƏMƏRƏLİ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİ ÖLKƏNİN DAVAMLİ İQTİSADİ İNKİŞAFININ MÜHÜM AMİLİ KİMİ

3.1. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyət sahələrində əhalinin işsizlik səviyyəsinin aşağı salınması və səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətləri

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının mövcud olduğu illər ərzində əhalinin məşğulluğunun idarə edilməsi və tənzimlənməsinin səmərəli sisteminin yaradılması, əmək sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsi üçün hüquqi bazanın yaradılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Eyni zamanda vurğulanmalıdır ki, Azərbaycanda sivil bazar iqtisadiyyatı sisteminin, o cümlədən məşğulluq sahəsinin formalaşması istiqamətində ilk addımlar atılır. İqtisadi və sosial islahatların daha da həyata keçirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının müasirləşdirilməsi insan resurslarının, o cümlədən məşğulluq sahəsində makroiqtisadi tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, əmək fəaliyyətinin ölkə miqyasında dövlət tənzimlənməsi sisteminin yaradılması ən mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur.

İşsizlik və məşğulluq problemlərinin cəmiyyətin siyasi və sosial sabitliyinə, əhalinin müəyyən sosial qrupları ilə onların rifahını yaxşılaşdırmaq üçün məqsədyönlü iş aparmaqla sosial tarazlığın qorunmasına daha çox təsir etməsi ilə bağlıdır. Odur ki, dövlət məşğulluq siyasəti təkcə iqtisadçıların deyil, həm də sosioloqların tədqiqat obyektinə olmalı, dövlətin əmək bazarına və əhalinin məşğulluğuna təsirinin səmərəli mexanizm və alətlərinin formalaşdırılmasınınin tədqiqi məsələ kimi nəzərdən keçirilməlidir (Musayev V.A. 2017).

Azərbaycan Respublikasında məşğulluq və işsizlik problemləri mürəkkəb və ziddiyyətlidir. Onlar həm keçid iqtisadiyyatı olan bütün ölkələrə xas olan ümumi qanunauyğunluqlarla, həm də Azərbaycana xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlərlə tənzimlənilir. Bundan əlavə, məşğulluq vəziyyətinə təsir edən bütün bazar iqtisadiyyatları üçün ümumi olan amillər var. Şərti olaraq onları üç qrupa bölmək olar (Musayev V.A. 2017):

1. İqtisadiyyatın və sosial sferanın ümumi vəziyyəti;
2. Dövlətin iqtisadi siyasətinin, o cümlədən məşğulluq sahəsində əsas istiqamətləri;
3. İşçilərin və işəgötürənlərin məşğulluğa və işsizliyə sosial-psixoloji münasibəti.

Azərbaycan əmək bazarının özəllikləri ilk növbədə onun sovet dövründə mövcud olan məşğulluq münasibətləri əsasında formalaşması ilə bağlıdır. O dövrdə aparılan məşğulluq siyasəti yalnız müəyyən dərəcədə obyektiv bazar qanunlarına, ilk növbədə, tələb və təklif qanunlarının hərəkətinə heç bir şəkildə uyğun gəlmirdi, əksinə, əsasən siyasi məqsədlərə tabe edilmiş, əhalinin maraqlarına uyğunlaşdırılmışdır. İstehsalı, əmək qabiliyyətli əhali isə zəruri resurs hesab edilirdi. Bundan əlavə, işsizliyin olmadığı rəsmən elan edilib. Tam məşğulluğa nail olunduğuna inanıldığından, işsizliklə bağlı düşünülmüş siyasət yox idi.

İstehsal maraqlarının üstünlüyü, əksər iqtisadi qərarların siyasi mahiyyəti, əmək qabiliyyətli əhaliyə resurs yanaşması Azərbaycanın bir sıra bölgələrində kadr çatışmazlığının xroniki halına, digərlərində isə artıqlığına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, əhalinin məşğulluğunun səmərəliliyinin azalmasına əmək haqqının bərabərləşdirilməsi meyilləri, işçinin əməyin yekun nəticələrində minimum marağı və onun aşağı əmək intensivliyi əhalinin məşğulluğunun səmərəliliyini azaltmaqla kömək etdi. İstehsal vasitələri sənaye sahələrinin inkişafında prioritet üstünlük istehlak malları istehsal olunan sənaye sahələrinin və xidmət sahəsinin inkişafına mənfi təsir etmişdir. Uzun illər məşğulluğun strukturunda maddi istehsal sahələrində çalışanların sayı xidmət sektorunda işləyənlərin sayından təxminən iki dəfə çox olmuşdur. Problemi daha çox aqrar rayonlarda hiss olunan gizli işsizlik də yarandı ki, bu da kənd əhalisinin bir hissəsinin respublikanın şəhərlərinə və ondan kənara miqrasiyasına şərait yaratdı. Eyni zamanda, Azərbaycanın yaxın keçmişini sırf tünd rənglərlə təsvir etmək olmaz. Sosializm illərində respublikada əhalinin ümumi təhsil səviyyəsi nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlmiş halda, məşğul əhalinin ümumi strukturunda ali təhsilli ixtisaslı mütəxəssislər böyük payı tuturdu. Vahid təhsil məkanı milli orta və ali məktəblərin keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verdi,

Azərbaycandan kənarda yerləşən təhsil müəssisələrində respublikanın xalq təsərrüfatı üçün zəruri olan işçilərin hazırlanmasını təmin etdi. Şübhəsiz ki, bu dövrdə respublikada kifayət qədər yüksək səviyyəli insan potensialı formalaşmışdır. Üstəlik, vahid ittifaq məkanı və gənc mütəxəssislərin ümumittifaq bölgüsü əhalinin işlə təmin edilməsi sahəsində gərginliyi bir qədər azaldıb. Lakin sosial-psixoloji baxımdan əhalidə belə bir münasibət formalaşmış ki, dövlət hər kəsi işlə, minimum yaşayış şəraiti ilə təmin etməlidir. Buna görə də əmək qabiliyyətli əhalinin bir hissəsi, xüsusən də orta yaşlı və yaşlı insanlar dəyişən mühitə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkirlər. Onlar üçün iş axtarmaq, ixtisaslarını artırmaq, peşəsini dəyişmək, miqrasiya etmək, əlavə iş və əlavə gəlir mənbəyi axtarmaq çətindir, çünki əsas işindəki əməkhaqqı onları çox vaxt yaşayış minimumunu ilə təmin etmir (Musayev V.A. 2017).

Bazar islahatları əhalinin əhəmiyyətli sosial diferensiasiyasına səbəb olmuşdur. Üstəlik, paytaxtın və regionların sosial və iqtisadi inkişafındakı fərqlər artıb. Ölkədə gedən iqtisadi transformasiyalarla əlaqədar aqrar rayonlarda açıq və gizli işsizlik problemi daha da kəskinləşmişdir. Nəticədə əmək qabiliyyətli əhalinin qonşu dövlətlərə, ilk növbədə Rusiyaya kütləvi əmək mühacirəti baş verdi. Rəsmi məlumatlara görə, 1 milyon nəfəri keçib, baxmayaraq ki, reallıqda bu rəqəmlər, fikrimizcə, daha artıq ola bilərdi.

Neft sənayesinə və Bakı şəhərinin sosial infrastrukturuna investisiyaların axını paytaxtda köhnə iş yerlərinin saxlanmasına və yeni iş yerlərinin açılmasına imkan yaratdı. Lakin sərmayə qoyuluşunun azlığı və ya onların digər regionlarda cüzi həcmi mövcud iş yerlərinin azalmasına səbəb olmuş, bu isə öz növbəsində əmək qabiliyyətli əhalinin bu rayonlardan paytaxta və ya ölkədən kənara axınının artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanın əhalisinin və əmək potensialının xüsusiyyətlərindən biri də yüksək təhsil və peşəkarlıq səviyyəsidir. Fikrimizcə, yaxın gələcəkdə kənd təsərrüfatı və meşə təsərrüfatında məşğul olanların sayının azalması, tikinti, topdan və pərakəndə ticarət, məişət xidmətləri, mehmanxana və restoran biznesində çalışanların sayının artması tendensiyası müşahidə olunur. Yuxarıdakı məlumatlar

belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Azərbaycanın əmək bazarı üçün təkcə fundamental makroiqtisadi dəyişikliklər nəticəsində işsizliyə daxil olanların axınına təsir deyil, həm də işsizliyin orta müddətinin azalmasına səbəb olacaq konkret tədbirlər nəzərdə tutulur. İşsizlərin ümumi sayını azaltmaq üçün iş yerlərinin sayında uzun və davamlı artım dövrü lazımdır. Bununla belə, bir qayda olaraq, vakant iş yerlərinin sayının artması uzunmüddətli işsizliyin azalması ilə müşayiət olunmur. Hətta yüksəliş zamanı uzunmüddətli işsizlərin xüsusi çəkisinin artması əhəmiyyətli ola bilər və bu qrupdan çıxma nisbəti aşağı ola bilər (Musayev V.A. 2017).

Əmək bazarını müəyyən edən göstəricilərdən biri də işçi qüvvəsinin hərəkətidir. İşçi qüvvəsinin hərəkətində və onun sahə strukturunda baş verən dəyişikliklərin təhlili iqtisadi fəal əhalinin əmək hərəkətliliyini və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının strukturunun dinamikasını mühakimə etməyə imkan verir. İşçi hərəkətinin intensivliyinin əsas çatışmazlığı yığılmış peşəkar bacarıqların itirilməsi və yeni sənayedə kifayət qədər təcrübənin olmamasıdır. İşçi qüvvəsinin hərəkətinin ərazi intensivliyi köçürülmə və mənzillə təminat problemləri ilə bağlıdır. İşçi qüvvəsinin aşağı hərəkətliliyinin üstünlükləri aşağıdakılardır: birincisi, işçilərin əmək motivasiyasının artması ilə ifadə olunan müəssisənin işlərinə uzunmüddətli marağı; ikincisi, yüksək peşəkarlıq səviyyəsi və peşəkar inkişaf üçün stimullar. Bu vəziyyətin mənfi tərəfi əmək bazarında tələbin dəyişməsinə uyğun olaraq işçilərin tez bir zamanda yenidən hazırlana bilməməsidir.

Əhalinin məşğulluğunun hüquqi tənzimlənməsi qanunlar və qanun qüvvəsi olan aktlar vasitəsilə həyata keçirilir.

Əmək münasibətlərini tənzimləyən normalar iki qrupa bölünür: a) qanunvericilik orqanları tərəfindən müəyyən edilən normalar (qanunlar, fərmanlar və qanun qüvvəsi olan aktlar); b) müqavilələrlə müəyyən edilmiş normalar.

Məşğulluğun hüquqi tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının ali qanunverici orqanı - Milli Məclisin normativ aktları (qanunları, qərarları), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin normativ xarakterli aktları (sərəncam, sərəncam və qərarları) vasitəsilə həyata keçirilir. Formaya görə məşğulluğun hüquqi tənzimlənməsinin aşağıdakı aktları fərqləndirilir: qanunlar,

fərmanlar, qərarlar, əsasnamələr, sərəncamlar, qaydalar, nizamnamələr, sərəncamlar, tövsiyələr, göstərişlər (Musayev V.A. 2017).

Məşğulluğu tənzimləyən hüquqi aktlar sistemində 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Konstitusiyası prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir. Məşğulluğu tənzimləyən bütün digər hüquqi aktlar bu Qanun əsasında və müvafiq qaydada hazırlanmışdır. Respublikasının Konstitusiyası. Konstitusiya vətəndaşların əmək sahəsində əsas hüquqlarını və onların həyata keçirilməsinə təminatları müəyyən edir.

Dünyanın ən böyük beyin mərkəzlərindən biri olan Heritage Foundation tərəfindən hazırlanan İqtisadi Azadlıq İndeksi 2021-ə görə Azərbaycan 6 pillə irəliləyərək 172 ölkə arasında 38-ci yerdə qərarlaşıb. Bu il Azərbaycan dünya üzrə orta göstəricidən yüksək və Avropa ölkələri səviyyəsində çıxış edib. İndeksə görə, ən yaxşı ölkələr Sinqapur, Yeni Zelandiya və Avstraliyadır.

Aparılan islahatların nəticələrinə görə, 2021-ci ildə Azərbaycan 191 ölkə üzrə “Doing Business” ölkələri arasında 28-ci, Dünya İqtisadi Forumunun İnküziv İnkişaf İndeksində Azərbaycan 74 inkişaf etməkdə olan ölkə arasında 3-cü, Qlobal Rəqabət Qabiliyyətlilik İndeksində isə 141 ölkə arasında 58-ci yerdədir.

Bu gün Azərbaycan 2021-ci il İqtisadi Azadlıq İndeksində 178 ölkə arasında 38-ci yerdədir. Ölkəmiz ilk dəfə olaraq “Orta dərəcədə azad” ölkələr kateqoriyasından “Əsasən azad” ölkələr kateqoriyasına yüksəlib (Məmmədova S.S. 2021: s.5).

İndeksə görə, Azərbaycan Avropa regionunda 45 ölkə arasında 23-cü yerdədir. Bundan əlavə, hesabatə görə, Azərbaycan Polşa, İspaniya, Sloveniya, Fransa, İtaliya və digər inkişaf etmiş ölkələri qabaqlayır. İqtisadi azadlığın inkişafı ilə insan kapitalının inkişafı arasında möhkəm əlaqə mövcuddur və Azərbaycan İqtisadi Azadlıq İndeksində ən qabaqcıl ölkələr sırasında yer alır. Bu artım əsasən bank, inkişaf, monetar, vergi, fiskal və digər sahələrdəki inkişaf meyilləri ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan xalını 0,8 bal artıraraq 70,1 bala çatdırıb ki, bu da ölkənin “orta azad iqtisadiyyatlar” qrupundan “əsasən azad iqtisadiyyatlar” qrupuna keçməsinə

imkan verib. 2021-ci il hesabatında Qanunun aliliyi göstəricisinə əsasən mülkiyyətin qeydiyyatı, kredit əldə etmək, azlıqların hüquqlarının müdafiəsi və müqavilələrin icrası kimi sahələrdə inkişaf meylləri qeyd olunur. Hesabatda “Dövlət Ölçüsü” indikatorunun hər üç alt göstəricisi – “Vergi yükü”, “Dövlət xərcləri”, “Fiskal sağlamlıq” və “İdarəetmənin Səmərəliliyi” indikatorunun “Pul azadlığı” alt-indikatoru üzrə irəliləyiş müşahidə olunub

(<https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/iqtisadi-azadliq-indeksi-2021-hesabatina-gore-azerbaycan-6-pille-irelileyib-43>).

İnsan kapitalının inkişafında artım olmadan iqtisadiyyatı şaxələndirmək və qeyri-neft sektorunda artımı sürətləndirmək çətinidir. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda, eləcə də “Azərbaycan Respublikasında Milli İqtisadiyyatın Perspektivləri üzrə Milli Strateji Xəritə”də insan kapitalına investisiya qoyuluşunun zəruriliyi vurğulanır. Ölkə “ümumi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və istiqamətlərin inkişaf etdirilməsi” və “insan kapitalının inkişafına cəlb olunan fiziki və texnoloji infrastrukturun təkmilləşdirilməsi” kimi strateji məqsədlərin müəyyən edilməsində böyük irəliləyişlər əldə edib. Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlığı da stimullaşdırıb ki, bu da bəzi sahələrdə qabaqcıl texniki təcrübənin tətbiqinə töhfə verib.

Münaqişədən zərər çəkmiş bütün ərazilərin bərpa, məcburi köçkünlərin təhlükəsiz və layiqli qayıdışı və reintegrasiyası, eləcə də bütün ərazilərdə insanların reintegrasiyası münaqişədən sonrakı dövrdə Azərbaycan üçün əsas məqsədlərdir.

Ölkənin Ümumi Təhlilinin (GGs) nəticələrindən istifadə edərək, BMTİP tərəqqiyə mane olanları aradan qaldırmaq üçün bir neçə DİM sürətləndiricisini katalitik müdaxilə tədbirləri kimi müəyyən etmişdir. 2021-2025-ci illərdə diqqət mərkəzində olan aşağıdakı dəyişiklik nəzəriyyəsi bu sürətləndiriciləri hər bir prioritet hadisə, məhsul, nəticə, təsir üçün müəyyən ediləcək çatışmazlıqların səbəbləri və həlli yolları arasında mühüm əlaqə halına gətirir. İnkişaf çağırışının mərkəzində insan kapitalının genişləndirilməsi imkanları dayanır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bu problemi təkbaşına həll edə bilməz. Bununla belə, dəyişikliklər Hökumət, inkişaf tərəfdaşları, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyətinin

xidmət təminatçıları tərəfindən dəstəklənəcək, texniki potensialın gücləndirilməsi, bazar tələblərinə uyğun olaraq ibtidai, orta, ali və peşə təhsili arasında əlaqənin təkmilləşdirilməsi və birgə səylər göstəriləcəkdir (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Azərbaycan arasında dayanıqlı inkişaf üzrə əməkdaşlığa dair çərçivə sənədi, 2021-2025, s.40).

Ümumi təhlil prosesində gələcəyə baxış və ölkədə mümkün çatışmazlıqların təhlili dörd prioritet istiqamətə, BMT-nin 2021-2025-ci illər üçün inkişaf sistemində bölünür. Bu prioritetlər ona görə seçilmişdir ki, onlar 2030-cu il gündəliyinin həyata keçirilməsində milli çağırışları həll edir və dəyişikliklər nəzəriyyəsinə əsaslanan transformasiya müdaxiləsini, xüsusən də cəmiyyətdə qeyri-bərabər güc bölgüsü, resurslar və onların idarə olunması tədbirlərini əks etdirir. Başqa sözlə, bu üstünlüklər DİM-lərdə irəliləyişə mane olan əsas səbəbləri və çatışmazlıqları həll etməyə kömək edir. Bu üstünlüklər BMT sisteminə müxtəlif sektorlar və maraqlı tərəflərlə əməkdaşlıq etmək və müqayisəli üstünlüklərdən tam istifadə etmək üçün strateji imkanlar təqdim edir. Nəhayət, hökumət növbəti beş il üçün vizyonuna uyğun olaraq faydaları qəbul edir.

Şəkil 1: 2021-2025, prioritet sahələr

Mənbə: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Azərbaycan arasında dayanıqlı inkişaf üzrə əməkdaşlığa dair çərçivə sənədi, 2021-2025, s.42

Müasir iqtisadi münasibətlərin elementi kimi insan kapitalının səciyyələndirilməsi və istehsalı prosesində insan kapitalının rolunu belə ümumiləşdirmək olar (Bağırılı L.B. 2021: s.25):

1. İnsan kapitalına investisiyanın səmərəli olması üçün sağlamlıq kimi çox mühüm amillər cəmiyyətin xüsusiyyətləridir. İnsan kapitalı ilk növbədə insanın sosioloji və antropoloji xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Bu kapitalın formalaşması və istifadəsi bütün insanların fiziki imkanlarından, bilik və bacarıqlarından asılıdır;

2. İnsan kapitalı tez pula çevrilə bilməz. İnsan kapitalının mübadiləsinə əməl edilməməsi onu likvidlikdən məhrum edir. Buna rəhbərlik edən şəxsin bu kapitalı mübadilə prosesinə daxil etməsi mümkün deyil;

3. İnsan kapitalının səviyyəsi istehsal prosesinin iradəsindən və ümumilikdə iqtisadi münasibətlərin mövzusunda, iqtisadi maraqlarından, mədəni səviyyəsindən, firmanın daxili mədəniyyətinin səviyyəsindən, əməyin təşkili formasından, əmək şəraitindən, ekoloji şəraitdən asılıdır və s. amillərlə müəyyən edilir;

4. İnsan inkişafı potensialının keyfiyyəti hər bir cəmiyyətdə sosial-iqtisadi tərəqqinin vacib şərtlərindəndir. Bu baxımdan insan kapitalı iqtisadi münasibətlərin əsas katalizatoru kimi istehsal prosesinin tərkib elementidir;

5. İnsan kapitalının həmişəlik köhnəlməsi və məhv olması ehtimalı var. Eroziya yalnız bioloji xarakter daşıyır. Cəmiyyətdə insan kapitalı potensialının sabit göstəricisi yoxdur. Onun gah artan, gah da azalan dəyişmə dinamikası var. Bu potensialın miqdarı cəmiyyətdə insanların həyat keyfiyyətindən, insan kapitalının inkişafına qoyulan investisiyaların həcmindən və ondan istifadənin səmərəliliyindən, insan kapitalının formalaşması prosesinin idarə edilməsinin xüsusiyyətlərindən asılıdır;

6. İnsan kapitalının yenidən inkişaf etdirilməsi sosial proseslərin xarakteri, hər bir cəmiyyətdə həyatın fərqli (antropoloji, iqtisadi, mədəni, sosial, məişət) xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. İnsan kapitalı gələcəyin həyat keyfiyyətinin

yüksəldilməsi, ümumi rifahın yüksəldilməsi, yüksək gəlirlərin əldə edilməsi, innovativ tərəqqinin formalaşdırılması üçün lazım olan amildir.

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası. Yeni iş yerlərinin yaradılması və işçi qüvvəsinin cəlb olunması məsələləri

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda bərpa işlərinin həyata keçirilməsi, infrastrukturun bərpası, yeni iş yerlərinin yaradılması və işçi qüvvəsinin cəlbə ən başlıca məsələlərdən biridir. Beləki, bu ərazilərdə çoxlu yenidənqurma işləri, yeni tikililər, təhsil ocaqlarının, iş yerlərinin, xəstəxanaların, idarələrin və s. Açılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə bu ərazilər yeraltı və yerüstü sərvətləri ilə zəngindir. Bu gün əsas məqsədlərdən biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə mövcud yataqların istismar vəziyyətini müəyyən etmək, qalıq ehtiyatları hesablayıb qiymətləndirmək və dəyən zərəri müəyyən etmək əsas məqsədlərdən biridir. Bərpa ilə bağlı təyin edilmiş məqsədlərə aşağıdakıları vurğulamaq olar:

- Müasir standartlara uyğun olaraq inkişaf modelinin tərtib olunması
- Qabaqcıl texnologiyalardan istifadə edərək bu torpaqların yüksək inkişaf etmiş ərazilərə çevirmək
- Ərazilərə ən yeni texnoloji şirkətlərin cəlb olunması
- Azad olunmuş torpaqların “Yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi
- Bütün bu prosesləri keyfiyyətli və qənaətli şəkildə həyata keçirmək.

Yarım onillik ərzində Dünya İqtisadi Forumu Dördüncü Sənaye İnqilabının əmək bazarına təsirini izlədi, işçilərin yerdəyişməsinin potensial miqyasını, iş yerlərində azalan rollardan yeni rollara keçidin gücləndirilməsi strategiyalarını müəyyən etdi. Hesabatın 2018-ci il nəşrindən sonra iş dünyasına daha çox texnoloji müdaxilə istiqamətində fundamental irəliləyiş yalnız iki il ərzində sürətləndi. Mövcud iqtisadi tənəzzülün təsiri altında işin texnoloji artırılması istiqamətində əsas meyillər sürətlənib. 2016 və 2018-ci illərdə işlənmiş “İşlərin Gələcəyi” metodologiyasına əsaslanaraq, İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu 2020-ci il üçün üçüncü nəşri işin davam edən texnoloji təkmilləşdirməsi, yaranan və pozulmuş iş və

bacarıqlar, kütləvi yenidən ixtisaslaşdırma və ixtisasartırmanın proqnozlaşdırılan genişlənməsinə dair qlobal icmalı təqdim edir.

Son onillikdə bir sıra yenilikçi, inkişaf etməkdə olan texnologiyalar Dördüncü Sənaye İnqilabının başlanğıcından xəbər verdi. Bu texnologiyaların yaratdığı imkanları ələ keçirmək üçün özəl sektorda bir çox şirkətlər strateji istiqamətlərinin yenidən istiqamətləndirilməsinə başladılar. 2025-ci ilə qədər maşınların və alqoritmlərin imkanları əvvəlki illərə nisbətən daha geniş şəkildə istifadə ediləcək və maşınların yerinə yetirdiyi iş saatları insanların işlədiyi vaxta uyğun olacaq. İşin artırılması geniş sənaye və coğrafiyalar üzrə işçilərin məşğulluq perspektivlərini pozacaq. Future of Jobs Sorğunun yeni məlumatları göstərir ki, bir şirkətin işçi qüvvəsinin orta hesabla 15%-i 2025-ci ilə qədər üfüqdə pozulma riski altındadır və işçilərin orta hesabla 6%-nin tamamilə yerdəyişməsi gözlənilir.

İşlərin Gələcəyi Sorğunu cavablandırان işəgötürənlər hazırkı fəaliyyətlərində işçiləri dəstəkləməyə həvəslidirlər və həmin işçilərin 46%-ə qədərini hazırkı iş yerlərindən yeni işə keçmək niyyətindədirlər. Bundan əlavə, şirkətlər 2025-ci ilə qədər işçilərin öz rollarını effektiv şəkildə yerinə yetirmələri üçün lazım olan bacarıqların 44%-nin dəyişəcəyini dərk edərək, işçilərin əksəriyyətinə (73%) yenidən ixtisas və bacarıqların artırılması imkanları təqdim etməyə çalışırlar. İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu birinci fəslində sonrakı bölmələr keçmiş tənəzzüllər kontekstində və Dördüncü Sənaye İnqilabı kontekstində 2020-ci il COVID-19 iqtisadi tənəzzülü ilə əlaqədardır. Onlar bu sağlamlıq şokunun əmək bazarına təsirini nəzərdən keçirir, onun asimmetrik təbiətinə xüsusi diqqət yetirirlər. 2-ci fəsil texnoloji mənimsənilmə yolunu, iş keçidlərinin miqyasını və dərinliyini və 2024-cü ilə qədər üfüqdə mövcud olan və planlaşdırılan öyrənmə təminatlarını nəzərə alaraq İşlərin Gələcəyi Sorğunun ən son sübutlarını təsvir edir. Nəhayət, Fəsil 3 bu cərəyan edən tendensiyalara proaktiv uyğunlaşmanı dəstəkləyə bilən dövlət və özəl sektor siyasət və təcrübələrini nəzərdən keçirir. Xüsusilə, fəsildə iş yerlərinin dəyişdirilməsi mexanizmləri, həm hökumət daxilində, həm də biznes daxilində belə uyğunlaşmanı dəstəkləyə biləcək öyrənmə təşkilatı və strukturların yaradılmasının imperativləri təsvir edilmişdir.

İşlərin Gələcəyi Hesabatının bu buraxılışı iki əkiz hadisənin - Dördüncü Sənaye İnqilabının başlanğıcı və daha geniş sosial və iqtisadi bərabərsizliklər kontekstində COVID-19 tənəzzülünün təsirini nəzərdən keçirir. O, daha ədalətli və firavan iş gələcəyinə doğru işçi keçidlərini dəstəkləmək üçün effektiv təcrübələr və siyasətlər haqqında yeni anlayışlar təqdim edir. Bərabərsizliklər və yeni iş dünyasının tələblərinə ləng uyğunlaşma ilə dolu olan iqtisadiyyatlarda yaxşı iş yerləri vasitəsilə iqtisadi tərəqqi və ictimai tərəqqi imkanlarını müjdələyə bilən “Böyük Yenidənqurmaya” getdikcə daha böyük ehtiyac var.

Cədvəl 10: Məşğulluq və işsizlik 15-29 yaşlı iqtisadi fəal və iqtisadi qeyri-fəal əhali (əhalinin iqtisadi fəallığına dair seçmə statistik müayinənin məlumatlarına əsasən, min nəfər)

	İqtisadi fəal əhali		o cümlədən			
			Məşğul əhali		İşsiz əhali	
	2019	2020	2019	2020	2019	2020
Cəmi						
15-29 yaşlı	1370,4	1378,0	1250,5	1223,5	119,9	154,1
15-19 yaşlı	107,4	107,6	92,6	91,0	14,8	16,6
20-24 yaşlı	505,4	500,9	444,1	425,8	61,4	75,1
25-29 yaşlı	757,5	769,5	713,8	707,1	43,7	62,4
Kişilər						
15-29 yaşlı	726,8	731,5	672,9	661,6	53,9	69,9
15-19 yaşlı	59,8	59,6	52,1	51,1	7,7	8,5
20-24 yaşlı	268,4	266,7	240,3	232,3	28,1	34,4
25-29 yaşlı	398,6	405,2	380,5	378,2	18,1	27,0
Qadınlar						
15-29 yaşlı	643,6	646,5	577,6	562,3	66,0	84,2
15-19 yaşlı	47,6	48,0	40,5	39,9	7,1	8,1
20-24 yaşlı	237,1	234,2	203,8	193,5	33,3	40,7
25-29 yaşlı	358,9	364,4	333,3	328,9	25,6	35,4

Mənbə: “Azərbaycan gəncləri 2021” Statistik məcmuə, s.130

Əsrlər boyu texnoloji, sosial və siyasi transformasiyalar iqtisadiyyatları və fərdlərin dolanışıq imkanlarını formalaşdırmışdır. Birinci və ikinci Sənaye İnqilabları köhnə texnologiyalar üzərində inkişaf etmiş və buxar, kömür və fabriklərin istehsalının gücündən istifadə edə biləcək yeni maşınlar, yeni iş üsulları və bacarıq dəstlərinə yeni tələbat yaradan peşələri yerindən oynatdı. İstehsalın transformasiyası nəticədə yeni peşələrin və yeni iş üsullarının yaranmasına gətirdi ki, bu da fərdlər arasında ilkin iş yerlərinin dəyişdirilməsinə baxmayaraq, nəticədə daha böyük rifaha

yol açdı. 2018-ci ildə biz Dördüncü Sənaye İnqilabının əmək bazarına təsirinin sabit məşğulluq səviyyəsini qorumaqla idarə oluna biləcəyini təklif etsək də, cari 2020-ci il qlobal tənəzzül qısamüddətli və uzunmüddətli fasilələrin bir-birinə qarışdığı “yeni norma” yaratdı.

Cədvəl 11: İqtisadi fəal əhalinin sayı

		2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
İqtisadi fəal əhalinin sayı (cəmi, min nəfər)	Cəmi	4380,1	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7	4915,3
	kişi	2268,8	2329,7	2354,7	2395,3	2436,0	2475,7	2510,8
	qadın	2111,3	2257,7	2271,4	2293,1	2321,8	2365,0	2404,5
İqtisadi fəal əhalinin ümumi sayında məşğul olanlar (cəmi, min nəfər)	Cəmi	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6
	kişi	2104,7	2227,4	2250,0	2291,8	2337,5	2376,1	2408,2
	qadın	1957,6	2101,7	2125,2	2153,5	2183,7	2226,8	2263,4
İşsizlər (cəmi, min nəfər)	Cəmi	317,8	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8	243,7
	kişi	164,1	102,3	104,7	103,5	98,5	99,6	102,6
	qadın	153,7	156,0	146,2	139,6	138,1	138,2	141,1
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında işsiz statusu alan şəxslər (cəmi, nəfər)	Cəmi	56343	38966	38330	36791	36206	28690	28877
	kişi	27265	21979	21851	21298	21188	17383	177728
	qadın	29078	16987	16479	15493	15018	11307	11149
İşsizliyə görə müavinət alanlar (cəmi, nəfər)	Cəmi	2087	87	1002	934	636	1613	1543
	kişi	1316	70	671	611	437	1122	1087
	qadın	771	17	331	323	199	491	456

Mənbə: Cədvəl Statistik məcmuənin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir (https://azstat.org/statHtml/statHtml.do?orgId=994&tblId=DT_AB_003).

21-ci əsrdə sənayenin və yüksək texnologiyaların sürətli inkişafına baxmayaraq, işsizlik hələ də bazar iqtisadiyyatının qaçılmaz yoldaşı olaraq qalır və qlobal böhranlar dövründə nəzərəcarpacaq dərəcədə artmaqdadır. Xüsusilə, bu neqativ proseslər 2020-ci ilin əvvəlində COVID-19 pandemiyası və neft bazarının çöküşü ilə əlaqədar nəzərəcarpacaq dərəcədə güclənib. Beynəlxalq Valyuta Fondunun fikrincə, qlobal iqtisadi böhranın güclənməsi hökumətlərdən kütləvi işsizliyi azaltmaq və təzə iş yerləri yaradan biznes təşəbbüslərini dəstəkləmək üçün çox milyard dollarlıq layihələr həyata keçirməyi tələb edəcək. Xüsusilə, ABŞ və Avropa İttifaqında karantin aradan qaldırılmasından sonrakı dövrdə əmək bazarının mobilliyini və çevikliyini təşviq etmək məqsədilə özünüməşğulluğun inkişafı üçün bir sıra yeni layihələrin icra olunması nəzərdə tutulur.

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, dövlətimizin başçısının 2016-cı ildə imzaladığı “Əhalinin özünüməşğulluğu sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncam Azərbaycanda mikrobiznesin maliyyələşdirilməsi proqramının dövlət səviyyəsində başlanması üçün başlanğıc nöqtəsi oldu. Proqramın əsas məqsədi özünütəminat mexanizmlərinin tətbiqi və sahibkarlığın inkişafı yolu ilə dövlət ünvanlı sosial yardımdan asılı olmayan şəxslərin sayının mərhələli şəkildə artırılmasını təmin etməkdir. Özünüməşğulluq proqramı bir neçə makroiqtisadi və sosial məqsədə çatmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur - davamlı gəlir mənbələri hesabına ailə büdcəsinin formalaşmasını təmin etmək, mikro sahibkarlığın inkişafına kömək etmək, yoxsulluğun azaldılması, bu da birlikdə multiplikativ təsir göstərəcəkdir.

Bir sıra beynəlxalq təşkilatların hesablamalarına görə, Azərbaycan özünüməşğulluq proqramlarına cəlb edilən vətəndaşların sayı və maliyyə vəsaitlərinin həcminə görə Cənubi Qafqaz regionunda ən yaxşı göstəricilər nümayiş etdirir. Belə proqramların əsasən xarici qrantlar hesabına həyata keçirildiyi regiondakı qonşulardan fərqli olaraq, Azərbaycanda ailələr dövlətdən ünvanlı maddi yardım alır, biznes planına uyğun olaraq avadanlıq, material və xammalla da təmin olunurlar. (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Cədvəl 12: 2018-2019-cu illər ərzində Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Orqanlarına müraciət edənlər (müqayisəli)

Göstəricinin adı	2018	2019	Mütləq müqayisə, nəfər
Müraciət edənlərin sayı	59252	204283	145031
İşsiz statusu alanların sayı	3520	11010	7490
İşsizlik müavinəti alanların sayı	3844	11552	7708
İşə düzələnlərin sayı	28936	56631	27695
Müxtəlif səbəblərdən qeydiyyatdan çıxanların sayı, o cümlədən:	22418	39747	17329
İşsiz statusu olanlar	472	6915	6443
Dövrün sonuna qeydiyyatda olan işaxtaranların sayı, o cümlədən:	119119	227024	107905
İşsiz statusu olanlar	28877	32972	4095
İşsizlik müavinəti alanlar (ödəmələrin sayı), o cümlədən:	23319	68177	44858
Minimum məbləğdə alanların sayı (ödəmələrin sayı)	5472	18846	13374
Peşə kurslarına cəlb edilənlərin sayı, o cümlədən:	4147	3352	-795
İşsiz statusu olanlar	2	6	4
Peşəni başa çatdıranların sayı, onlardan:	3738	3570	-168
İşə düzələnlərin sayı	1583	1223	-360
İctimai işə cəlb olunanların sayı, o cümlədən:	1626	1147	-479
İşsiz statusu olanlar	41	0	-41

Mənbə: Cədvəl <https://www.sosial.gov.az/3079> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidmətinin söyləri nəticəsində kiçik, lakin uğurlu bizneslərini qurmağa nail olmuş Azərbaycan vətəndaşlarının sayı dinamik şəkildə yüksəlir. 2018-ci ildə 1232 ailə üzvləri həmin proqrama cəlb edilmişdir. Bir ildən sonra bu rəqəm artıq 7267, maliyyələşmənin həcmi isə 35 milyon manata çatmışdır. 2020-ci il özünüməşğulluq proqramı layihələrinə cəlb olunanların sayı 10352 nəfərə çatıb ki, onlardan 62 faizi sosial baxımdan həssas qrupların nümayəndələridir. Kursları müvəffəqiyyətlə bitirənlərin hamısına biznes planlarına uyğun mal və materiallar verilmiş, verilmiş aktivlərdən istifadə etməklə artıq üç il ərzində ölkədə 12 mindən çox mikro sahibkarlıq subyekti yaradılmışdır.

Ötən illərdə özünüməşğulluq proqramının icrası zamanı əldə olunan uğurlar bu il bu sahəyə ayrılan vəsaitin xeyli artırılmasına əsas verir. Belə ki, İşsizlikdən Sığorta Fondunun 2020-ci il büdcəsində bu məqsədlər üçün 70 milyon manatdan artıq vəsait ayrılıb.

Heydər Əliyev Fondunun “Regional İnkişaf” ictimai birliyi özünüməşğulluq proqramının inkişafına fəal yardım göstərir, hər il 250 ailəni bu proqrama cəlb edir. Bununla belə, ən böyük effekti 2020-2025-ci illərdə 22 min ölkə vətəndaşına öz kiçik biznesini açmağa imkan verən 14 il müddətinə 100 milyon ABŞ dolları məbləğində güzəştli kredit ayıran Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq təmin edəcək. Dünya Bankının özünüməşğulluq proqramında iştirakı həyata keçirilən layihələrin şəffaflığını və səmərəliliyini artıracaq, həmçinin müxtəlif peşə və biznes növlərinin nümayəndələrinin fəaliyyət imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirəcək.

COVID-19 böhranının başlanğıcından bəri BƏT milli hökumətləri iş dünyasındakı vəziyyət haqqında məlumatlandırmaq üçün söylərini artırdı. Bu iş üç əsas istiqamətdə həyata keçirilirdi.

Birinci istiqamət. Müxtəlif ölkələrdə pandemiyanın iş dünyasına təsirini təhlil edən BƏT-in analitik materiallarının müntəzəm nəşri. Bu materiallar İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) İqtisadi Görünüş, Economist Intelligence Unit və milli statistika idarələrinin məlumatlarına əsaslanan analitik

monitorinqin nəticəsidir. BƏT də iqtisadi və riyazi alətlərdən istifadə edərək öz proqnozlarını verirdi.

İkinci istiqamət. İstər işçilər, istərsə də işəgötürənlər üçün böhranın şiddətini minimuma endirmək üçün müxtəlif ölkələrin milli hökumətləri tərəfindən görülən tədbirləri qiymətləndirmək və məlumat mübadiləsi aparmaq məqsədilə müxtəlif səviyyələrdə və formatlarda müntəzəm onlayn seminarlar. Seminarlar pandemiyanın iş dünyasına təsiri ilə bağlı qlobal müzakirənin əsasını qoydu. Milli hökumət rəhbərlərinin iştirakı ilə belə bir qlobal müzakirə 2020-ci ilin iyulunda baş tutdu (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

İnkişaf etməkdə olan bazar və keçid iqtisadiyyatları oxşar reaksiya verdi, lakin onların fiskal tədbirləri daha təvazökar oldu. İnkişaf etməkdə olan bazar və inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatlarına maliyyə yardımı ÜDM-in orta hesabla 2,3%-ni təşkil edib ki, bu da onların daha az əlverişli mövqeyini əks etdirir. Onların birlikdə gördüyü tədbirlər qlobal fiskal reaksiyanın yalnız 2,5%-ni təşkil edir. Onların kifayət qədər məhdud resursları əsasən həssas müəssisələrə dəstək olmaq, ödənişləri təxirə salmaq və birbaşa pul köçürmələri (əsasən xüsusi müavinətlər və qrantlar) vasitəsilə ən həssas qruplara təcili yardım göstərmək üçün istifadə edilmişdir. Bu səylərə baxmayaraq, işsizlik müavinətlərinin və digər sosial müdafiə proqramlarının məhdud əhatə dairəsi inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlarında, xüsusilə qeyri-formal iqtisadiyyatda olan işçilər və ev təsərrüfatlarında zərərin qarşısını almaq üçün bəzi çətinliklər yaratmışdır. Bəzi aşağı gəlirə sahib ölkələrdə vəziyyət daha da çətinləşir, çünki büdcə sahəsi son dərəcə məhduddur. Bu məhdud maliyyə sahəsi əmtəə qiymətlərinin kəskin azalması ilə daha da tükənmişdir. Pul siyasəti baxımından bir çox inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı faiz dərəcələrini daha da aşağı salmaq potensialına malikdir. Bu ölkələrdə pul siyasətinin ötürülməsi mexanizminin məhdudiyətlərini nəzərə alaraq, resursları səfərbər etməyin davamlı və səmərəli yollarını tapmaq üçün daha çox səy göstərmək lazımdır. Bundan əlavə, müdaxilələrin geniş xarakteri və zəruri təxirəsalınmazlığı səbəbindən bütün regionlar və gəlir qrupları üzrə ölkələrdə siyasətin həyata keçirilməsində çoxlu problemlər yaranmışdır.

Bir çox ölkələr mövcud sosial müdafiə mexanizmlərini səfərbər etməklə, genişləndirməklə və uyğunlaşdırmaqla tez cavab verə bilmişlər. Məsələn, 16 iyun 2020-ci il tarixinə dünyanın 200 ölkə və ərazisində müxtəlif sahələrdə, o cümlədən sağlamlığın və gəlirlərin qorunması, işsizlikdən qorunmaq və iş yerlərinin qorunması üzrə 1166 sosial müdafiə tədbiri elan edilib.

Məşğulluq siyasətinin strateji və taktiki məqsədləri onların vətəndaşlarının həm ölkənin özündə, həm də xaricə əmək miqrasiyasının, həm də əcnəbilərin əmək fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsaslarını müəyyən edir. Əmək immiqrasiyası və emiqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi əmək miqrantlarına riayət olunması və onların ayrı-seçkiliyinin qarşısının alınması nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Biznesin və sahibkarlığın, sosial tərəfdaşlıq sahəsində sosial və əmək münasibətlərinin inkişafı, əhalinin məşğulluğunda dövlət dəstəyinin göstərilməsi və sair də həyata keçirilən məşğulluq siyasətinin məzmununu təşkil edir. Ölkənin müasirləşmə yolu ilə daha da irəliləməsi səmərəli əmək bazarının dövlət tənzimlənməsi sisteminin formalaşdırılması problemini ön plana çıxarır. Bu problemi həll etmədən iqtisadi inkişafın səmərəliliyini artırmaq, əməyə tələbin keyfiyyətini yüksəltməklə bərabər, müvafiq keyfiyyətdə əməyin tədarükünü təmin etmək qeyri-mümkündür ki, bu da öz növbəsində milli strukturun islahatları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Nəzərdən keçirilən illər ərzində sənayedə məşğulluğun azalması və işçi qüvvəsinin qeyri-istehsal sahəsinə: ticarət, ictimai iaşə və xidmət sektoruna axını müşahidə edilmişdir. Təhlil göstərir ki, Azərbaycanda işçi qüvvəsinin qiyməti işçi qüvvəsinin normal təkrar istehsalını təmin etmir, müxtəlif sahələr üzrə əməkhaqqının kəskin differensiasiyası onu göstərir ki, respublika iqtisadiyyatının bir sıra sahələrində işçilərin əmək haqqı nəzərəçarpacaq dərəcədə yüksəkdir. Üstəlik, Azərbaycanda əməkhaqlarının hazırkı tendensiyası odur, ilk öncə, yüksək maaşlı sosial qrupların, ilk növbədə neft hasilatı ilə bağlı sənaye sahələrində çalışanların gəlirləri artır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, azad olunmuş torpaqlarda əsas qoyulan məsələlərdən biri də, bu ərazilərin “Yaşıl enerji” zonasına çevrilməsidir. Bərpa

edilən enerji mənbələrindən energetika sahəsində görüləcək işlərin tənzimlənməsində ekoloji təmiz texnologiyaların istifadəsi nəzərdə tutulur. Bunun üçün SES-lərin bərpa olunması bu məsələlərin həll olunmasında yardımcı olacaqdır. Bundan əlavə Kəlbəcər, Laçında külək enerji potensialı, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarımızda isə günəş enerji potensialı mövcuddur və xarici investorların cəlb olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir.

Məşğulluq siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində kiçik sahibkarlıq xüsusi rol oynamalıdır. İqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsündə kiçik müəssisə və kooperativlərin sayının, onlarda işləyənlərin sayının dinamikası göstərir ki, həm kiçik müəssisə və kooperativlərin sayında, həm də onlarda çalışan işçilərin sayında yüksəlmə müşahidə edilir. Ümumiyyətlə, 1995-2004-cü illər üçün. kiçik müəssisələrin və kooperativlərin sayı təxminən 3 dəfə, onlarda işləyənlərin sayı 40 faizdən çox artmışdır. Bununla belə, istər ümumən, istərsə də demək olar ki, bütün sənaye sahələrində kiçik müəssisə və kooperativlərdə bir müəssisəyə düşən işçilərin sayının göstəriciləri azalmışdır. Əgər 1995-ci ildə orta hesabla bir kiçik sahibkarlıq müəssisəsi və kooperativində 8,2 işçi çalışırdısa, 2004-cü ildə onların sayı 5 nəfərdən az olmuşdur. Sahibkarlığın, xüsusən də kiçik sahibkarlığın inkişafı respublikamızda əhəlinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün mühüm sahələrdən biri olaraq qalır, cəmiyyətin tərəqqisinə xidmət edir, onun sabitliyini şərtləndirir.

BƏT ekspertləri qeyd edirlər ki, dünyada görülən fəvqəladə və görünməmiş tədbirlərə baxmayaraq, COVID-19 böhranının əmək bazarlarına vurduğu zərər çox böyükdür və iş dünyasında siyasətçilər üçün ciddi problemlər yaradır. 2020-ci ilin ikinci yarısında və ondan sonrakı dövrdə əmək bazarının faktiki performansını onların etdikləri seçimlərdən, eləcə də gələcək pandemiya ssenarisindən asılı olacaq. Üstəlik, yaxın müddətdə qəbul edilən qərarlar iş dünyası üçün uzunmüddətli nəticələrə səbəb ola bilər. Bütün ölkələr müxtəlif çətinliklərlə üzləşəcək. Onların qarşısında duran vəzifələrin ciddiliyi, istifadə edə biləcəkləri alətlər və resurslar əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcəkdir. Lakin əksər ölkələr bir sıra əsas problemləri həll etməli olacaqlar (Həsəni Y.H., Musayeva C.Q. 2021).

Birincisi, optimal və davamlı əmək bazarı nəticələrinə nail olmaq üçün sağlamlıq, iqtisadi və sosial siyasətlərin düzgün tarazlığının və ardıcılığının tapılması. Nəticə həmişə uğurlu olmasa da, pandemiyanın başlanğıcından virusun qarşısının alınması və yayılmasının dayandırılması hər şeydən vacib idi. Bu, əhəmiyyətli iqtisadi və sosial xərclərə səbəb oldu, lakin başqa cür davamlı bərpa mümkün deyil. Bu gün milli hökumətlərdən getdikcə daha çox iş yerlərinin açılması, orada sağlamlıq tədbirlərinin tətbiqi və normal fəaliyyətini bərpa edə bilməyən müəssisələrə və işçilərə dəstəyin davam etdirilməsi və ya geri götürülməsi ilə bağlı çətin qərarlar qəbul edilməsi tələb olunur. Bu cür qərarların qəbulu dövlətin və özəl sektorun məhdudiyətləri genişləndirmək xərcləri və vaxtından əvvəl hərəkətlərin pandemiyanın yeni dalğasına səbəb ola biləcəyi qorxusu səbəbindən getdikcə çətinləşir.

İkincisi, resurslar getdikcə azaldıqca tələb olunan miqyasda siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsi və davam etdirilməsi. Pandemiya zamanı iqtisadi fəallığı, iş yerlərini, biznesləri və gəlirləri qorumaq üçün “nə lazımdırsa” edilməsinin zəruriliyini başa düşmək hökumətləri əvvəllər müəyyən edilmiş maliyyə və monetar hədəfləri dəyişdirməyə vadar etdi. Yaxın aylarda pandemiya azalsa belə, bir çox ölkələr yüksək borc səviyyələri və son dərəcə məhdud pul siyasəti məkanı ilə üzləşəcək.

Üçüncüsü, həssas və ağır zərbələrə məruz qalan əhalinin dəstəklənməsi və əmək bazarında daha ədalətli nəticələrin təmin edilməsi. Pandemiya bərabərsizliyi və iş dünyasının digər problemlərini gündəmə gətirib. Həmçinin, cəmiyyət pandemiya qalib gəlmək üçün fəaliyyəti çox vacib olan tibb işçilərinin, sosial təminat işçilərinin, təmizlik işçilərinin, ev işçilərinin çətin və qiymətləndirilməyən əməyinə münasibətini yenidən nəzərdən keçirib. Əgər əhalinin ən həssas və həssas təbəqələrinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına lazımi diqqət yetirilməzsə, bərpa prosesləri mövcud bərabərsizliklərin kəskinləşməsi riski yarada bilər. Bugünkü reallıqlarda o, işəgötürənlər və iş axtaranlar arasında tələb və təklifin yenidən bölüşdürülməsi ilə üzləşir. Bu dəyişikliklər arasında pandemiya, özünü-təcrid və

çətin iqtisadi vəziyyət zamanı müşahidə olunan bir neçə əsas nümunəni qeyd etmək ədalətlidir (Həsənlı Y.H., Musayeva C.Q. 2021):

- ❖ Kadrların optimallaşdırılması və şirkət işçilərinin ixtisarı;
- ❖ İşçilərin gəlirlərinin azaldılması;
- ❖ Vakansiyaların azaldılması və iş təkliflərinin geri götürülməsi;
- ❖ Əmək bazarında işaxtaranların aktiv sayının artması;
- ❖ İş axtaranlar üçün iş axtarış vaxtının artırılması;
- ❖ Ərizəçilər üçün tələblərin və onların seçim meyarlarının dəyişdirilməsi.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövlət tənzimləməsi ilə bazarın özünütənzimləmə funksiyaları arasında nisbət daim dəyişir. Qurulmuş tənzimləmə modelinin mənfi cəhətlərinin təzahürü gücləndikcə onun dəyişdirilməsinə ehtiyac yarandı. İdarəetmə və tənzimləmənin optimal üslubu cəmiyyətin hazırkı inkişaf mərhələsinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilən ictimai həyatın bütün sahələrində reallıqların nəzərə alınması ilə elmi əsaslara məcburi etibardır. Bu, tam şəkildə əmək bazarı ilə bağlı dövlət siyasətinə aiddir.

Həyata keçirilən və planlaşdırılan bütün bu layihələr onu düşündürür ki, azad olunmuş torpaqlarımız Azərbaycan Respublikasının ən inkişaf etmiş ərazilərinə çevriləcəkdir. Təbii sərvətlərimiz, mədəniyyətimiz, Azərbaycan xalqının birliyi və s. bütün bu məqsədlərimizə nail olacağımıza və xarici ölkələrlə müqayisədə daha da irəliləyimizə imkan yaradacaqdır. Bu ərazilərdə turizmin, nəqliyyatın, məşğulluğun, tərbi sərvətlərindən istifadə, yaradılacaq yeni limanlarımız, təhsil ocaqları və s. Azərbaycan Respublikası üçün daha parlaq gələcəyə yol açacaqdır.

Qarabağ ərazisində iqtisadiyyatın davamlı inkişafı, əmək bazarının formalaşdırılması, məşğulluğun təmin edilməsi bu ərazilərdə davamlı sülhün və zərərli münaqişələrin qarşısının alınmasında da yardımçı olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə bazar münasibətləri şəraitində əmək ehtiyatlarının idarə edilməsi məsələsi olduqca vacib əhəmiyyətə malikdir. Cəmiyyətin sosial və iqtisadi tələbatlarının ödənilməsində həlledici rola malik olan əmək ehtiyatları ölkənin iqtisadi potensialını müəyyənləşdirir və ölkənin gələcək inkişaf yolunun seçilməsinə bilavasitə təsir göstərir. Aparılmış elmi-tədqiqat araşdırmalarını ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlirik ki, əmək ehtiyatları ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının əsasını təşkil edən amillərdəndir. Çünki insan əməyi və onun əmək fəaliyyətində reallaşdırılması iqtisadi inkişafa səbəb olur.

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarda əmək bazarının formalaşdırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, məşğulluğun təmin olunması Azərbaycan Respublikasının gələcəyi üçün mühüm addımlardan biri olacaqdır.

Xarici ölkələrdən investorların cəlb olunması, xarici və daxili əlaqələrin gücləndirilməsi, yeraltı və yerüstü sərvətlərimizin zənginliyi Qarabağ zonasının, bir sözlə Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının inkişafını daha da artıracaqdır.

Tədqiqatın elmi-nəzəri nəticələrinə əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, kadr ehtiyatlarının idarə olunmasında bir çox problemlər yaranır və yalnız onlar aradan qaldırıldıqda dövlət kadr ehtiyatlarından tam və səmərəli istifadə oluna bilər.

Tədqiqat əsasında aşağıdakı nəticələr çıxarıldı:

1. Əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini yüksəltmək üçün vacibdir və bu problem müxtəlif iqtisadi, sosial, demoqrafik xüsusiyyətləri, o cümlədən ölkə əhalisinin iqtisadi və coğrafi xüsusiyyətlərini müəyyən etməklə həll edilə bilər;

Nəticədə ictimai və insan kapitalında olanlar innovativ iqtisadiyyat qurmaq üçün ciddi addımlar atmalıdırlar.

2. Dövlət insan kapitalının, özəl kapitalın və korporativ insan kapitalının inkişafına sərmayə qoyulması innovasiyaların iqtisadiyyata qəbulunu sürətləndirəcək, ölkənin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətini artıracaq və dünya iqtisadiyyatında hökmranlıq edəcək;

3. Təhsil insan kapitalının, insan əməyinin, o cümlədən fəhlələr və işəgötürənlərin və deməli, hökumətin əmək haqqının artırılmasında mühüm rol oynayır;

4. Yaxşı ixtisaslaşdırılmış ali və orta təhsili olan ölkədə çoxlu sayda insan insan inkişafı səviyyəsinə və beləliklə də iqtisadi artıma əhəmiyyətli təsir göstərə bilər;

5. İnsan kapitalı əmək məhsuldarlığını, məhsuldarlığı, sahibkarlıq mənfəətini, əmək bilik və bacarıqlarını, gəlir və əmək motivasiyasını artırır.

6. Bazar iyerarxiyasında birinci yeri tutan əmək bazarı əmək ehtiyatlarının idarə olunmasına təsir göstərən iqtisadi münasibətlər sistemidir və əmək bazarı mövcud sosial-iqtisadi şəraiti tarazlaşdırmaq üçün plan və proqnozlaşdırmaya ehtiyac duyur.

Sonda qeyd etmək istərdim ki, azad zonaların bərpası təkcə Qarabağ bölgəsinin deyil, həm də Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı üçün çox vacibdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021.
2. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 fevral 2021-ci il
3. “2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə” Dövlət Proqramı.
4. Abbasov C.R. (2005), “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial coğrafiyası”, Bakı, Elm, 421 səh.
5. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Bakı, 2020.
6. Bazarov T.Y., Yeremin B.L. (2012), “Heyətin idarə edilməsi”, Bakı, Elm, 202 səh.
7. Bilalov B.Ə. (2005), “İqtisadiyyat”, Bakı, “Elm və Təhsil”, 126 səh.
8. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Azərbaycan arasında dayanıqlı inkişaf üzrə əməkdaşlığa dair çərçivə sənədi, 2021-2025, s.96
9. Bağırılı L.B. (2021). “İnsan kapitalı Azərbaycanda sosial inkişafın əsas amili kimi, əlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı”, Bakı, 28 səh.
10. Eminov Z.A. (2002), “Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyası”, Bakı, Azərbaycan, 236 səh.
11. Əzizova G.A. (2017), “Azərbaycanın əmək bazarı: problemlər və perspektivlər”, Bakı, Elm, 285 səh.
12. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. (2021). “Azərbaycan iqtisadiyyatı postkonflikt dövründə: mövcud vəziyyət və strateji prioritetlər”. Mingəçevir Dövlət Universiteti Dayanıqlı inkişaf, MDU, cild 1, № 1, səh.13-20.
13. Hüseynov N.R. (2021), “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə turizm biznesinin inkişaf məsələləri və perspektivləri. Regional iqtisadiyyat: Müasir aspektlər və aktual məsələlər”, Respublika elmi konfransı, Sumqayıt, səh.70-73.

14. Həsənov Q. (2021), “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə inkişaf perspektivləri”. Bakı, səh.45-52
15. Həsənova N. (2020), “Azərbaycanda iqtisadi inkişafın əsas təməlləri”. Bakı, səh.111-120
16. Fikrətzadə F.F., Hacıyeva S.İ. “İşğaldan azad olunan ərazilərimizdə kənd təsərrüfatı sahəsinin bərpası istiqamətləri və istehsal göstəricilərinin proqnozlaşdırılması”, Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2020, № 4 (34), səh.27-33.
17. Quliyev T.Ə. (2003), “Əməyin iqtisadiyyatı”, Bakı, Qanun, 209 səh.
18. Qurbanova F. (2021). “Qarabağ iqtisadi regionunun sosial inkişaf problemləri” 5 səh., <https://www.researchgate.net/publication>
19. Musayev V.A. (2017), “Azərbaycan İqtisadiyyatına baxış”, Bakı, Apastrof, 314 səh.
20. Məmmədova S.S. (2021). “Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğunun başlıca prioritetləri” <https://www.researchgate.net/publication/>, 10 səh.
21. Qurbanov A. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadiyyatın inkişafı”. Bakı, 2021, səh.23-27
22. İbrahimov İ.H. “Erməni terroru və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ekoloji vəziyyət”, İqtisadiyyat jurnalı, 2021, № 50,16-22 dekabr, səh.28-30.
23. “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı”, 2021.
24. “2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı”, 2018
25. Səmədzadə S.İ. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası proqramı və iqtisadi rayonlaşma mərhələləri”, Regional iqtisadiyyat: müasir aspektlər və aktual məsələlər, Respublika elmi konfransı, Sumqayıt, 2021, səh.4-10

İngilis dilində

1. Beenstock M., Felsenstein D. (2020), "Regional heterogeneity, trait convergence and regional inequality". *Regional Studies*, 488 p.
2. Bernardine HJ (2007), "Human Resource Management: An Experiential Approach", McGraw Hill, London, UK, 278 p.
3. Bagirov O. "Senior Consultant, International Relations and New Economic Zone" Research Centre, Karabakh Caucasus Economic Driver Becomes Set - OpEd <https://www.eurasiareview.com/28092021-with-new-economic-regions-karabakh-caucasus-co-economic-driver-bun-set>
4. Chagovets LA. (2019), "Prostorovo-energy mode dyferciji socialno-ekonomichnogo rozvytku regioniv (Space-energy diversification model of socio-economic regional development)". *Business Bulletin*, 329 p.
5. Guryanova LS, Klebanova TS, Sergienko EA, Goncharenko GS. (2021), "Model analysis of inequality regyonalnogo razvytyja (Model analysis of inequality in social and economic development of regions)". *Economic Problem*, 433 p.
6. Jackson RM, Goldner JR. (2010), "Economics", London, 277 p.
7. Johansson, H. (2020), "Regional integration and productivity growth: the case for the EU". *Journal of Economic Inclusion*, 520 p.
8. Kallioras D., Petrakos, G. (2021), "Industrialization, economic integration and policy change", new EU member states. *Environmental Science Letters*, 680 p.
9. Klebanova T.S., Guryanova L.S., Trunova, T.M., Smyrnova A.Y. (2019), "Ocenka y analiz neravnomernosty razvytyja regyonov Ukrayny (factual analysis of unbalanced regional development in Ukraine)". *Real Economic Problems*, 167 p.
10. Kyzym M.O., Moschitskaya T.A. (2019), "Doslidzennja mizregionalnyh dysproporcij socialno-ekonomichnogo rozvytku v Ukraini (Ukraine Social and Economic Development with Regional Inequality Haruma Research)". *The Economic Problem*, p. 439.
11. Micevska M. (2008), "The Labor Market in Macedonia: A Survey of Labor Demand", 211 p.

12. Nəbiyeva İ.M., (2021). "Employment opportunities on Azerbaijan are free to pee. Regional İqtisadiyat: Early Partisans and Real Examples" Haru, National Namharu, Sumqayıt, pp. 128-131.

13. Muradoglu YG, Once C., Phyllactis K. (2014), "European Integration and Industrial Capital". International Review of Economic Research, 157 p.

14. Noah RA, Joan RH, Byari G, Pytrick MW. (2013), "Human Resource Administration: Competitive Advantage", 8th ed. New York: McGraw-Hill/Irwin, 211 p.

15. Ortina G.V. to website. (2020), "Vplyv integration strategy plan economic development". European Economic Development Index, 134 p.

Türk dilində

1. Aktif İşgücü Piyasası Politikaları Bağlamında Türkiye ve Azərbaycan İşgücü Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi.

2. Levent Ş. (2004), "İnsan kaynakları yönetiminde işgören bulma ve seçme", Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, s.113-124.

Rus dilində

1. "Вопросы экономика", 2011, №10.

2. Азизова Г.А. (2005), "Рынок труда Азербайджана", Баку, ЭЛМ, 303 стр.

İnternet resursları

1. <https://apa.az> › xeber › sosial-xeberler

2. <http://www.azstat.org>-AR DSK-nin rəsmi saytı

3. <http://www.cec.gov.az>-AR MSK-nın rəsmi saytı

4. <http://www.economy.gov.az> -iqtisadiyyata dair əsaslar

5. <http://www.ekspert.az>-müstəqil jurnal

6. <http://www.erc-az.gov>-iqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri

7. <http://www.meclis.gov.az>-AR MM-nin rəsmi saytı

8. <http://www.stat.gov.az>- əmək bazarı
9. <https://unec.edu.az>- əmək bazarı və məşğulluq
10. <https://www.academia.edu>- məqalələr toplusu
11. <https://www.articles.edu>- iqtisadi məqalələr №3
12. <https://www.cografyaci.gen.tr>- dünyada iqtisadiyyatın inkişafı
13. <https://www.sosial.gov.az>- əmək bazarı və sosial məsələlər
14. <https://www.ussezi.org>-dünya iqtisadi informasiyaları
15. <https://www.stat.gov.az/source/healthcare/>
16. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
17. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>
18. <http://economics.com.az/index.php/tedbirler/yenilikl-r/item/2030-azaerbaydzan-n-ishzhaldan-azad-edilaen-aerazilaerindae-sahibkarl-zhh-n-inkishaf-istizhamaetlaeri.html>
19. <https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/iqtisadi-azadliq-indeksi-2021-hesabatina-gore-azerbaycan-6-pille-irelileyib-43>
20. <http://economics.com.az/index.php/tedbirler/yenilikl-r/item/2030-azaerbaydzan-n-ishzhaldan-azad-edilaen-aerazilaerindae-sahibkarl-zhh-n-inkishaf-istizhamaetlaeri.html>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və inzibati şəhər və rayonları üzrə əhalinin sayının dəyişməsi

İqtisadi və inzibati şəhər və rayonlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Azərbaycan Respublikası	9593,0	9705,6	9810,0	9898,1	9981,5	10067,1	10119,1
o cümlədən:							
şəhər əhalisi	5098,3	5152,4	5199,0	5237,8	5273,9	5312,0	5358,5
kənd əhalisi	4494,7	4553,2	4611,0	4660,3	4707,6	4755,1	4760,6
Bakı şəhəri - cəmi	2204,2	2225,8	2245,8	2262,6	2277,5	2293,1	2300,5
o cümlədən:							
Binəqədi rayonu	257,9	260,6	263,1	264,4	265,8	267,6	268,4
Xətai rayonu	270,7	275,5	280,0	283,7	286,3	288,6	289,9
Xəzər rayonu	160,4	161,9	163,5	165,2	166,5	167,8	168,4
Qaradağ rayonu	118,5	120,5	122,3	123,9	125,5	127,0	127,9
Nərimanov rayonu	173,1	174,7	176,2	177,4	178,3	179,4	179,8
Nəsimi rayonu	217,4	218,3	219,2	220,1	221,1	222,2	222,6
Nizami rayonu	193,8	195,4	197,0	198,5	200,0	201,2	201,8
Pirallahı rayonu	19,9	20,0	20,2	20,3	20,5	20,6	20,6
Sabunçu rayonu	236,5	239,1	241,2	243,0	244,6	246,4	247,2
Səbail rayonu	100,1	100,5	101,0	101,5	101,8	102,3	102,6
Suraxanı rayonu	212,3	214,4	216,3	217,9	219,5	221,2	222,0
Yasamal rayonu	243,6	244,9	245,8	246,7	247,6	248,8	249,3
Naxçıvan Muxtar Respublikası	439,8	444,4	449,1	452,8	456,1	459,6	461,5
şəhər əhalisi	128,2	131,0	132,5	133,6	134,5	135,6	163,4
kənd əhalisi	311,6	313,4	316,6	319,2	321,6	324,0	298,1
o cümlədən:							
Naxçıvan şəhəri	90,3	91,1	92,1	92,9	93,7	94,5	95,1
şəhər əhalisi	80,2	80,9	81,8	82,6	83,2	83,9	84,4
kənd əhalisi	10,1	10,2	10,3	10,3	10,5	10,6	10,7

Babək rayonu	72,3	73,3	74,3	75,0	75,6	76,2	76,5
şəhər əhalisi	3,8	5,6	5,6	5,7	5,8	5,8	33,0
kənd əhalisi	68,5	67,7	68,7	69,3	69,8	70,4	43,5
Culfa rayonu	45,1	45,6	46,1	46,4	46,7	47,0	47,3
şəhər əhalisi	13,0	13,1	13,2	13,3	13,4	13,5	13,5
kənd əhalisi	32,1	32,5	32,9	33,1	33,3	33,5	33,8
Kəngərli rayonu	31,0	31,4	31,8	32,2	32,4	32,7	33,0
şəhər əhalisi	5,8	5,9	6,0	6,1	6,1	6,2	6,2
kənd əhalisi	25,2	25,5	25,8	26,1	26,3	26,5	26,8
Ordubad rayonu	48,8	49,2	49,5	49,7	50,0	50,2	50,3
şəhər əhalisi	11,0	11,1	11,2	11,2	11,2	11,3	11,3
kənd əhalisi	37,8	38,1	38,3	38,5	38,8	38,9	39,0
Sədərək rayonu	15,4	15,6	15,8	15,9	15,9	16,1	16,1
şəhər əhalisi	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,2	2,3
kənd əhalisi	13,3	13,5	13,6	13,7	13,7	13,9	13,8
Şahbuz rayonu	24,6	24,8	24,9	25,1	25,2	25,3	25,3
şəhər əhalisi	5,1	5,1	5,2	5,2	5,2	5,3	5,3
kənd əhalisi	19,5	19,7	19,7	19,9	20,0	20,0	20,0
Şərur rayonu	112,3	113,4	114,6	115,6	116,6	117,6	117,9
şəhər əhalisi	7,2	7,2	7,3	7,3	7,4	7,4	7,4
kənd əhalisi	105,1	106,2	107,3	108,3	109,2	110,2	110,5
Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu	551,8	557,8	563,1	568,0	572,6	576,5	578,8
şəhər əhalisi	508,1	513,4	518,1	522,2	526,2	529,7	531,7
kənd əhalisi	43,7	44,4	45,0	45,8	46,4	46,8	47,1
o cümlədən:							
Sumqayıt şəhəri	332,9	336,2	339,0	341,2	343,1	345,3	346,4
Abşeron rayonu	202,8	205,2	207,5	210,0	212,6	214,1	215,2
şəhər əhalisi	166,9	168,7	170,5	172,3	174,3	175,5	176,3
kənd əhalisi	35,9	36,5	37,0	37,7	38,3	38,6	38,9
Xızı rayonu	16,1	16,4	16,6	16,8	16,9	17,1	17,2

şəhər əhalisi	8,3	8,5	8,6	8,7	8,8	8,9	9,0
kənd əhalisi	7,8	7,9	8,0	8,1	8,1	8,2	8,2
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	304,0	308,2	311,9	315,3	318,6	322,2	324,8
şəhər əhalisi	104,1	105,6	106,9	108,0	109,0	110,3	111,2
kənd əhalisi	199,9	202,6	205,0	207,3	209,6	211,9	213,6
o cümlədən:							
Ağsu rayonu	76,3	77,3	78,3	79,2	80,1	81,0	81,6
şəhər əhalisi	21,0	21,3	21,5	21,8	22,0	22,2	22,3
kənd əhalisi	55,3	56,0	56,8	57,4	58,1	58,8	59,3
İsmayilli rayonu	84,0	84,9	85,5	86,1	86,7	87,4	87,9
şəhər əhalisi	27,2	27,6	27,8	27,9	28,1	28,4	28,6
kənd əhalisi	56,8	57,3	57,7	58,2	58,6	59,0	59,3
Qobustan rayonu	44,0	44,8	45,4	46,1	46,7	47,4	47,9
şəhər əhalisi	9,0	9,1	9,3	9,4	9,5	9,7	9,8
kənd əhalisi	35,0	35,7	36,1	36,7	37,2	37,7	38,1
Şamaxı rayonu	99,7	101,2	102,7	103,9	105,1	106,4	107,4
şəhər əhalisi	46,9	47,6	48,3	48,9	49,4	50,0	50,5
kənd əhalisi	52,8	53,6	54,4	55,0	55,7	56,4	56,9
Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu	589,5	594,2	598,5	602,1	605,6	609,6	611,3
şəhər əhalisi	418,0	421,2	423,8	425,8	428,1	430,3	431,0
kənd əhalisi	171,5	173,0	174,7	176,3	177,5	179,3	180,3
o cümlədən:							
Gəncə şəhəri	328,4	330,1	331,4	332,6	334,0	335,6	335,8
o cümlədən:							
Kəpəz rayonu	178,0	178,9	179,8	180,6	181,5	182,6	182,8
Nizami rayonu	150,4	151,2	151,6	152,0	152,5	153,0	153,0
Naftalan şəhəri	9,7	9,9	10,0	10,1	10,2	10,2	10,3
şəhər əhalisi	8,4	8,6	8,7	8,8	8,9	8,9	8,9
kənd əhalisi	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,4

Daşkəsən rayonu	34,1	34,4	34,8	35,0	35,1	35,4	35,4
şəhər əhalisi	14,7	14,9	15,1	15,2	15,3	15,3	15,4
kənd əhalisi	19,4	19,5	19,7	19,8	19,8	20,1	20,0
Goranboy rayonu	100,2	101,2	102,4	103,3	104,1	105,0	105,6
şəhər əhalisi	21,2	21,5	21,8	22,0	22,2	22,4	22,5
kənd əhalisi	79,0	79,7	80,6	81,3	81,9	82,6	83,1
Göygöl rayonu	61,5	62,2	62,8	63,4	63,9	64,6	65,0
şəhər əhalisi	24,7	25,1	25,4	25,6	25,8	26,0	26,1
kənd əhalisi	36,8	37,1	37,4	37,8	38,1	38,6	38,9
Samux rayonu	55,6	56,4	57,1	57,7	58,3	58,8	59,2
şəhər əhalisi	20,6	21,0	21,4	21,6	21,9	22,1	22,3
kənd əhalisi	35,0	35,4	35,7	36,1	36,4	36,7	36,9
Qarabağ iqtisadi rayonu - cəmi	858,4	868,9	878,3	885,9	893,0	900,3	904,5
şəhər əhalisi	288,4	291,2	293,8	295,5	297,5	299,5	300,6
kənd əhalisi	570,0	577,7	584,5	590,4	595,5	600,8	603,9
o cümlədən:							
Xankəndi şəhəri	55,5	55,6	55,7	55,8	55,8	55,9	55,9
Ağcabədi rayonu	130,3	131,9	133,3	134,5	135,5	136,8	137,5
şəhər əhalisi	48,9	49,2	49,6	49,8	50,1	50,4	50,6
kənd əhalisi	81,4	82,7	83,7	84,7	85,4	86,4	86,9
Ağdam rayonu	191,7	194,8	197,7	200,0	202,2	204,0	205,1
şəhər əhalisi	42,9	43,7	44,4	44,9	45,5	46,0	46,3
kənd əhalisi	148,8	151,1	153,3	155,1	156,7	158,0	158,8
Bərdə rayonu	151,2	152,7	154,2	155,4	156,3	157,5	158,2
şəhər əhalisi	39,3	39,5	39,8	39,9	40,0	40,2	40,3
kənd əhalisi	111,9	113,2	114,4	115,5	116,3	117,3	117,9
Füzuli rayonu	125,4	127,6	129,4	130,9	132,4	133,8	134,7
şəhər əhalisi	29,9	30,6	31,1	31,5	31,9	32,3	32,6
kənd əhalisi	95,5	97,0	98,3	99,4	100,5	101,5	102,1
Xocalı rayonu	27,5	27,8	28,0	28,3	28,6	28,8	29,0

şəhər əhalisi	8,8	9,0	9,2	9,3	9,6	9,7	9,8
kənd əhalisi	18,7	18,8	18,8	19,0	19,0	19,1	19,2
Xocavənd rayonu	42,9	43,2	43,4	43,6	43,8	44,1	44,2
şəhər əhalisi	9,5	9,6	9,5	9,5	9,6	9,6	9,6
kənd əhalisi	33,4	33,6	33,9	34,1	34,2	34,5	34,6
Şuşa rayonu	32,1	32,8	33,4	33,8	34,2	34,7	34,9
şəhər əhalisi	23,5	23,9	24,3	24,6	24,8	25,2	25,3
kənd əhalisi	8,6	8,9	9,1	9,2	9,4	9,5	9,6
Tərtər rayonu	101,8	102,5	103,2	103,6	104,2	104,7	105,0
şəhər əhalisi	30,1	30,1	30,2	30,2	30,2	30,2	30,2
kənd əhalisi	71,7	72,4	73,0	73,4	74,0	74,5	74,8
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	651,3	659,2	666,7	672,7	678,6	684,5	687,6
şəhər əhalisi	153,0	155,3	157,1	158,6	159,7	161,1	161,6
kənd əhalisi	498,3	503,9	509,6	514,1	518,9	523,4	526,0
o cümlədən:							
Ağstafa rayonu	84,6	85,7	86,6	87,2	87,9	88,5	88,8
şəhər əhalisi	20,8	21,0	21,2	21,3	21,4	21,6	21,6
kənd əhalisi	63,8	64,7	65,4	65,9	66,5	66,9	67,2
Gədəbəy rayonu	97,6	98,4	99,2	99,8	100,4	100,9	101,1
şəhər əhalisi	11,4	11,6	11,6	11,7	11,7	11,7	11,7
kənd əhalisi	86,2	86,8	87,6	88,1	88,7	89,2	89,4
Qazax rayonu	93,7	94,7	95,8	96,7	97,6	98,4	98,9
şəhər əhalisi	21,2	21,4	21,6	21,8	21,9	22,0	22,0
kənd əhalisi	72,5	73,3	74,2	74,9	75,7	76,4	76,9
Şəmkir rayonu	207,0	210,0	212,7	215,0	217,2	219,5	220,7
şəhər əhalisi	71,4	72,7	73,8	74,7	75,4	76,2	76,6
kənd əhalisi	135,6	137,3	138,9	140,3	141,8	143,3	144,1
Tovuz rayonu	168,4	170,4	172,4	174,0	175,5	177,2	178,1
şəhər əhalisi	28,2	28,6	28,9	29,1	29,3	29,6	29,7
kənd əhalisi	140,2	141,8	143,5	144,9	146,2	147,6	148,4

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	525,7	532,6	538,8	544,1	549,4	554,7	558,7
şəhər əhalisi	175,8	177,6	179,1	180,5	181,8	183,4	184,3
kənd əhalisi	349,9	355,0	359,7	363,6	367,6	371,3	374,4
o cümlədən:							
Xaçmaz rayonu	171,2	173,1	174,8	176,3	178,1	179,8	181,2
şəhər əhalisi	66,0	66,6	67,1	67,6	68,2	68,7	69,1
kənd əhalisi	105,2	106,5	107,7	108,7	109,9	111,1	112,1
Quba rayonu	163,9	166,2	168,4	170,0	171,7	173,4	174,7
şəhər əhalisi	39,4	39,8	40,2	40,4	40,6	41,0	41,2
kənd əhalisi	124,5	126,4	128,2	129,6	131,1	132,4	133,5
Qusar rayonu	93,8	95,1	96,2	97,2	98,1	99,0	99,7
şəhər əhalisi	20,1	20,3	20,4	20,6	20,7	20,9	21,0
kənd əhalisi	73,7	74,8	75,8	76,6	77,4	78,1	78,7
Siyəzən rayonu	40,5	41,0	41,4	41,9	42,2	42,6	42,9
şəhər əhalisi	26,1	26,4	26,6	26,8	27,0	27,3	27,4
kənd əhalisi	14,4	14,6	14,8	15,1	15,2	15,3	15,5
Şabran rayonu	56,3	57,2	58,0	58,7	59,3	59,9	60,2
şəhər əhalisi	24,2	24,5	24,8	25,1	25,3	25,5	25,6
kənd əhalisi	32,1	32,7	33,2	33,6	34,0	34,4	34,6
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	893,3	905,9	917,8	927,7	937,2	946,7	953,6
şəhər əhalisi	242,8	245,4	247,9	249,6	251,3	253,2	254,4
kənd əhalisi	650,5	660,5	669,9	678,1	685,9	693,5	699,2
o cümlədən:							
Astara rayonu	103,9	105,2	106,5	107,6	108,6	109,7	110,5
şəhər əhalisi	32,6	32,9	33,3	33,4	33,6	33,8	33,9
kənd əhalisi	71,3	72,3	73,2	74,2	75,0	75,9	76,6
Cəlilabad rayonu	209,3	213,0	216,6	219,5	222,4	225,3	227,6
şəhər əhalisi	59,5	60,2	60,9	61,4	62,0	62,6	62,9
kənd əhalisi	149,8	152,8	155,7	158,1	160,4	162,7	164,7

Lerik rayonu	80,8	81,9	82,8	83,8	84,7	85,8	86,6
şəhər əhalisi	8,1	8,2	8,3	8,4	8,5	8,6	8,7
kənd əhalisi	72,7	73,7	74,5	75,4	76,2	77,2	77,9
Lənkəran rayonu	220,8	223,1	225,2	226,9	228,7	230,2	231,1
şəhər əhalisi	86,5	87,2	87,8	88,2	88,6	89,1	89,3
kənd əhalisi	134,3	135,9	137,4	138,7	140,1	141,1	141,8
Masallı rayonu	215,2	218,5	221,5	223,8	225,8	227,7	229,0
şəhər əhalisi	49,0	49,7	50,3	50,8	51,1	51,5	51,9
kənd əhalisi	166,2	168,8	171,2	173,0	174,7	176,2	177,1
Yardımlı rayonu	63,3	64,2	65,2	66,1	67,0	68,0	68,8
şəhər əhalisi	7,1	7,2	7,3	7,4	7,5	7,6	7,7
kənd əhalisi	56,2	57,0	57,9	58,7	59,5	60,4	61,1
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	699,7	707,5	714,8	721,5	728,5	735,3	740,0
şəhər əhalisi	291,8	294,2	296,1	298,5	300,7	303,0	304,3
kənd əhalisi	407,9	413,3	418,7	423,0	427,8	432,3	435,7
o cümlədən:							
Mingəçevir şəhəri	101,6	102,4	103,2	104,5	105,4	106,1	106,4
Ağdaş rayonu	105,5	106,7	107,9	108,7	109,9	111,1	112,0
şəhər əhalisi	35,5	35,8	36,0	36,2	36,4	36,7	36,8
kənd əhalisi	70,0	70,9	71,9	72,5	73,5	74,4	75,2
Göyçay rayonu	115,8	117,1	118,3	119,4	120,6	121,7	122,4
şəhər əhalisi	36,5	36,6	36,8	36,9	37,1	37,3	37,3
kənd əhalisi	79,3	80,5	81,5	82,5	83,5	84,4	85,1
Kürdəmir rayonu	111,6	113,1	114,4	115,6	116,7	117,9	118,8
şəhər əhalisi	21,7	22,0	22,1	22,2	22,4	22,5	22,7
kənd əhalisi	89,9	91,1	92,3	93,4	94,3	95,4	96,1
Ucar rayonu	84,1	85,4	86,6	87,7	88,6	89,5	90,1
şəhər əhalisi	17,5	17,7	17,8	18,0	18,1	18,2	18,3
kənd əhalisi	66,6	67,7	68,8	69,7	70,5	71,3	71,8
Yevlax rayonu	124,6	125,7	126,7	127,4	128,5	129,7	130,6

şəhər əhalisi	67,4	68,0	68,4	68,8	69,4	70,2	70,8
kənd əhalisi	57,2	57,7	58,3	58,6	59,1	59,5	59,8
Zərdab rayonu	56,5	57,1	57,7	58,2	58,8	59,3	59,7
şəhər əhalisi	11,6	11,7	11,8	11,9	11,9	12,0	12,0
kənd əhalisi	44,9	45,4	45,9	46,3	46,9	47,3	47,7
Mil-Muğan iqtisadi rayonu - cəmi	486,6	494,1	501,3	507,3	512,9	518,8	522,6
şəhər əhalisi	126,4	128,3	129,8	130,9	132,0	133,1	133,6
kənd əhalisi	360,2	365,8	371,5	376,4	380,9	385,7	389,0
o cümlədən:							
Beyləqan rayonu	93,7	95,0	96,4	97,5	98,6	99,5	100,0
şəhər əhalisi	38,7	39,3	39,8	40,2	40,6	41,0	41,1
kənd əhalisi	55,0	55,7	56,6	57,3	58,0	58,5	58,9
İmişli rayonu	123,6	125,4	127,1	128,5	129,8	131,4	132,3
şəhər əhalisi	39,0	39,6	40,1	40,4	40,7	41,1	41,2
kənd əhalisi	84,6	85,8	87,0	88,1	89,1	90,3	91,1
Saatlı rayonu	101,8	103,4	105,1	106,5	107,8	109,1	110,0
şəhər əhalisi	18,9	19,2	19,4	19,7	19,9	20,1	20,3
kənd əhalisi	82,9	84,2	85,7	86,8	87,9	89,0	89,7
Sabirabad rayonu	167,5	170,3	172,7	174,8	176,7	178,8	180,3
şəhər əhalisi	29,8	30,2	30,5	30,6	30,8	30,9	31,0
kənd əhalisi	137,7	140,1	142,2	144,2	145,9	147,9	149,3
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	599,9	606,1	611,9	616,8	621,4	626,7	630,4
şəhər əhalisi	169,3	170,8	171,8	172,8	173,6	174,7	175,2
kənd əhalisi	430,6	435,3	440,1	444,0	447,8	452,0	455,2
o cümlədən:							
Balakən rayonu	94,9	95,9	96,8	97,6	98,3	99,1	99,6
şəhər əhalisi	14,5	14,7	14,8	14,9	15,0	15,0	15,1
kənd əhalisi	80,4	81,2	82,0	82,7	83,3	84,1	84,5
Qax rayonu	55,2	55,6	56,1	56,5	56,9	57,2	57,5

şəhər əhalisi	14,0	14,1	14,2	14,4	14,4	14,5	14,5
kənd əhalisi	41,2	41,5	41,9	42,1	42,5	42,7	43,0
Qəbələ rayonu	101,5	103,0	104,4	105,5	106,6	107,8	108,7
şəhər əhalisi	34,6	35,1	35,5	35,8	36,2	36,6	36,8
kənd əhalisi	66,9	67,9	68,9	69,7	70,4	71,2	71,9
Oğuz rayonu	42,6	43,1	43,5	44,0	44,3	44,7	45,0
şəhər əhalisi	7,2	7,2	7,3	7,4	7,4	7,5	7,5
kənd əhalisi	35,4	35,9	36,2	36,6	36,9	37,2	37,5
Şəki rayonu	181,0	182,7	184,2	185,4	186,6	188,1	189,1
şəhər əhalisi	66,9	67,3	67,4	67,6	67,8	68,2	68,3
kənd əhalisi	114,1	115,4	116,8	117,8	118,8	119,9	120,8
Zaqatala rayonu	124,7	125,8	126,9	127,8	128,7	129,8	130,5
şəhər əhalisi	32,1	32,4	32,6	32,7	32,8	32,9	33,0
kənd əhalisi	92,6	93,4	94,3	95,1	95,9	96,9	97,5
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	320,6	325,7	330,4	334,0	337,5	341,2	343,5
şəhər əhalisi	65,0	66,7	67,8	68,8	69,7	70,7	71,4
kənd əhalisi	255,6	259,0	262,6	265,2	267,8	270,5	272,1
o cümlədən:							
Cəbrayıl rayonu	76,6	77,8	79,0	79,9	80,8	81,7	82,2
şəhər əhalisi	12,3	12,6	12,9	13,1	13,3	13,5	13,7
kənd əhalisi	64,3	65,2	66,1	66,8	67,5	68,2	68,5
Kəlbəcər rayonu	88,3	89,8	91,1	92,1	93,1	94,1	94,7
şəhər əhalisi	12,3	12,7	12,9	13,2	13,4	13,6	13,7
kənd əhalisi	76,0	77,1	78,2	78,9	79,7	80,5	81,0
Qubadlı rayonu	38,9	39,6	40,2	40,7	41,1	41,6	41,9
şəhər əhalisi	8,8	9,0	9,1	9,2	9,3	9,5	9,6
kənd əhalisi	30,1	30,6	31,1	31,5	31,8	32,1	32,3
Laçın rayonu	74,1	75,1	76,1	76,9	77,7	78,6	79,2
şəhər əhalisi	12,5	13,0	13,2	13,4	13,6	13,8	13,9
kənd əhalisi	61,6	62,1	62,9	63,5	64,1	64,8	65,3

Zəngilan rayonu	42,7	43,4	44,0	44,4	44,8	45,2	45,5
şəhər əhalisi	19,1	19,4	19,7	19,9	20,1	20,3	20,5
kənd əhalisi	23,6	24,0	24,3	24,5	24,7	24,9	25,0
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	468,2	475,2	481,6	487,3	492,6	497,9	501,3
şəhər əhalisi	223,2	225,9	228,5	230,4	232,3	234,3	235,3
kənd əhalisi	245,0	249,3	253,1	256,9	260,3	263,6	266,0
o cümlədən:							
Şirvan şəhəri	82,9	84,0	85,0	85,8	86,6	87,4	87,9
Biləsuvar rayonu	97,4	99,2	100,9	102,4	103,8	105,1	106,3
şəhər əhalisi	21,8	22,2	22,6	22,8	23,1	23,3	23,5
kənd əhalisi	75,6	77,0	78,3	79,6	80,7	81,8	82,8
Hacıqabul rayonu	71,2	72,5	73,6	74,7	75,6	76,6	77,1
şəhər əhalisi	36,0	36,5	37,0	37,4	37,7	38,0	38,2
kənd əhalisi	35,2	36,0	36,6	37,3	37,9	38,6	38,9
Neftçala rayonu	84,9	85,8	86,5	87,3	88,0	88,9	89,2
şəhər əhalisi	40,0	40,3	40,6	40,8	41,0	41,3	41,3
kənd əhalisi	44,9	45,5	45,9	46,5	47,0	47,6	47,9
Salyan rayonu	131,8	133,7	135,6	137,1	138,6	139,9	140,8
şəhər əhalisi	42,5	42,9	43,3	43,6	43,9	44,3	44,4
kənd əhalisi	89,3	90,8	92,3	93,5	94,7	95,6	96,4
Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/demography/							

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İnsan kapitalı indeksi 2019.....	20
Cədvəl 2: Əməkəhtiyatları.....	21
Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və inzibati şəhər və rayonları üzrə əhalinin sayının dəyişməsi.....	73
Cədvəl 4: Rayon əhalisinin yaş göstəriciləri.....	28
Cədvəl 5: 2015-2020-ci illər üçün region üzrə əmək bazarı göstəriciləri.....	29
Cədvəl 6: AR-nın iqtisadi rayonlarının yeni bölgüsü.....	30
Cədvəl 7: Qarabağda sosial-iqtisadi göstəricilərin təhlili.....	34
Cədvəl 8: Qarabağda muzzdlu işçilər üzrə orta aylıq nominal əməkhaqqının miqdarı, manatla.....	35
Cədvəl 9: Münaqişə dövründə Qarabağ ərazisindəki yeddi rayonun talan edilmiş, məhv edilmiş qəsəbə, mədəni-məişət obyektləri, tarixi abidələr və şəhid olmuş, əlil olmuş insanları barədə.....	36
Cədvəl 10: Məşğulluq və işsizlik 15-29 yaşlı iqtisadi fəal və iqtisadi qeyri-fəal əhali (əhalinin iqtisadi fəallığına dair seçmə statistik müayinənin məlumatlarına əsasən, min nəfər).....	57
Cədvəl 11: İqtisadi fəal əhalinin sayı.....	58
Cədvəl 12: 2018-2019-cu illər ərzində Dövlət Məşğulluq Xidmətləri Orqanlarına müraciət edənlər (müqayisəli).....	59

Qrafiklərin sayı

Qrafik 1: Qarabağda səhiyyə üzrə əsas göstəricilər.....	33
Qrafik 2: Qarabağda səhiyyə üzrə əsas keyfiyyət göstəriciləri, %-lə.....	34
Qrafik 3: Qarabağda muzzdlu işçilər üzrə say, min nəfərlə.....	35

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: 2021-2025, prioritet sahələr.....	53
---	----